

morskim uvalama, šalju svoje agente po otocima i obali Dalmacije, te potajno kupuju, koliko god više mogu, barila posoljenih srdela i škombri. Mletački zakoni ne brane apsolutno izvoz, ali postoji zabrana izvoza do sredine mjeseca rujna, tj. dok ne prođe sajam u Barletti; a i na sajmu u Sinigaglii sredinom mjeseca srpnja traži se takva roba, i ona pristiže iz Dalmacije kontrabandom. Trgovci iz južne Italije bolje plaćaju nego oni iz Venecije, pa slana riba iz Dalmacije tako odlazi u Barlettu i Manfredoniju i druge tamošnje luke, što je proizvođačima iz Dalmacije s više strana povoljnije: ne moraju voziti robu u Veneciju, izbjegavajući sve rizike toga transporta; ne plaćaju daće, niti druge troškove u Veneciji. Na opisani način odlazi posoljena riba iz Dalmacije također i u Papinsku državu, posebno u Ankonu, a isto tako i u austrijski Trst.³⁶⁹

U 18. st. već je bilo na daleko i opće poznato koliko soli kontrabandom dolazi u Dalmaciju iz Napuljskog Kraljevstva i Papinske države, a za tu sol je dalmatinski novac oticao u te zemlje.³⁷⁰

Ribari su se, dakle, snalazili kako su znali da dođu do životno prevažne soli i da plasiraju svoju ribu. Granice tog »snalaženja« nisu diktirali samo teški državni tereti. Mletački društveno-politički sistem u 18. st. poticao je podmićivanje i korupciju, grabež na račun države i sl. kao redovno ponašanje i životni uzus podanika takve države.

Zlarinjani su bili u određenoj mjeri zainteresirani i za prodaju svježih ribe. Mnogo je odredaba doneseno o prodaji takve ribe, koja se mogla vršiti samo na određenom mjestu u gradu Šibeniku,³⁷¹ daća je iznosila osminu donesene ribe; daća se davala u zakup,³⁷² i nastajao je, dakako, i u ovom slučaju čitav splet obračunavanja zakupca s ribarima. Bilo je oko te prodaje i težih sukoba s vlastima. Tako je npr. šibenski knez god. 1684. propisao opskrbu šibenske ribarnice ribom za vrijeme korizme, ali se ubrzo požalio da to nitko ne poštuje, jer da je »neposlušnost ukorijenjena« u »pokvarenim« dušama šibenskih distriktualaca. Knez navodi: prvi dan nije stigla gotovo ni unča

³⁶⁹ G. Novak, *Trgovina i pomorstvo Dalmacije u drugoj polovini XVIII stoljeća*. »Starine« JAZU, knj. 53, 26—29.

³⁷⁰ Isto, 22.

A. Fortis navodi: »Trgovci iz Papine države i Pulje, koji vrlo dobro poznaju stanje onog naroda, dođu u zgodno vrijeme i usidre se u uvalama i mrtvim lukama, da krijučareći krcaju na brodove ribu. Nerijetko donose oni sobom i znatne količine soli te zamjenom robe olakšavaju pogodbe. Bilo bi vrlo teško, a možda i nemoguće, silom spriječiti ovu rastuću tajnu trgovinu, jer su bezbrojni zgodni položaji, koji joj pogoduju, a glas je sadanje nevolje jači i rječitije govori nego onaj daleka straha«. Vidi: S. Zupanović, n.d. 46.

O navedenom kontrabandu dosta je zanimljivih podataka iznio i R. d'Erco u članku: *Venezia e la pesca in Dalmazia*, objavljenom u »Il Dalmata«, br. 57-59/1907, pa uz ostalo: kako su mletački konzuli u stranim zemljama imali dužnost da obavještavaju odakle i kakva sve roba odlazi kontrabandom iz Dalmacije, pa su javili, kako samo u Sinigagliu iz Dalmacije i Istre, sredinom 18. st., pristiže oko 6—7.000 barila slanog srdela, a dovozili su ih brodovi: Ankonitanaca, Riječana i Puljiza, ali i brodovi iz Dalmacije i iz Ferrare; često je pri transportu korištena neutralna zastava Papinske države ili Dubrovačke Republike; u Anconi postoji trgovac koji godišnje uloži i do 3.000 cekina za kupnju ribe u šibenskom području; dosta se ribe odvozi i u austrijski Trst, pa odatle u unutrašnjost itd.

³⁷¹ I u statutu grada Šibenika i kasnije mnogo puta ponavljana odredba pa tako npr. i 1698. god. Vidi: S. Zupanović, n.d. 40.

³⁷² Primjeri policā licitacije od 12. I. 1615, 17. I. 1637. i 23. I. 1638. sadržani su u rukopisu sign. Iib 166 u Arhivu JAZU. Tu se uz ostalo kaže: daća iznosi osminu ribe, i to »po izboru zakupca«; prije početka prodaje svježih ribe moraju ribari obavijestiti kancelara šibenskog kneza, kako bi se kneževa palača mogla najprije snabdjeti; zakupac se obvezuje, da posoli 50 miera srdela, te da ih prodaje na malo za potrebe gradske potrošnje...

ribe; odredio sam da se zatvore neposlušni i poslao galeotu da ih uhapsi, među njima i Luku Lučina iz Tisna. Kad je stigla galeota, uz sudjelovanje vojnika i asistenciju seoskog suca, ne samo da nija imenovanog uhapsila već je bila napadnuta i vojnici su morali pobjeći... Teškim se riječima knez obara na ribare iz Tisna, ali mu nisu po volji ni oni iz Zlarina i Žirja.³⁷³

Daći na svježu ribu podlijegala je sva riba, pa i ona ulovljena parangalom, a izuzeta je jedino ulovljena tunjom. Uz zakupca su opet neizbježni podzakupci koji povećavaju teret ribarima. Potkraj 18. st. fiskalni je odvjetnik procjenjivao da je zakupac ranije ubirao godišnje do 4.000 lira od te daće, no da su u njegovo doba silno opali ti prihodi, prije svega stoga što ribari svih vrsti mreža i oruđa odbijaju da išta plaćaju na ime ove daće, pa se ona smatra »među stvarima gotovo izgubljenima«. Već i ranije su se npr. Prvićani mnogo opirali plaćanju, tvrdeći da su dužni plaćati samo petnaestinu.³⁷⁴

U cjelini uzevši, ribarstveni potencijal Zlarina u stalnom je porastu od 16. st. nadalje, pa i tijekom 18. st.

Oko 1770. god. zabilježeno je da Zlarinjani, Prvićani i Žirjani love sa 35 do 40 trata skuše, srdele i gire. Ističu ih baš kao ribare koji su »otvrdli od truda i nepogoda vremena i stekli veliko iskustvo i o prikladnom vremenu za lov i o zgodnim predjelima gdje se skuplja riba, pa i bili tu ne znam kako oskudni prolazi ribâ, ipak hvataju toliko milijara ribe da je to dovoljno da postane važnim predmetom trgovine«.³⁷⁵

Iz god. 1792. sačuvan je popis ribarskih brodice za više mjesta šibenskog arhipelaga,³⁷⁶ iz kojega se vidi ovakav vodeći položaj Prvića i Zlarina:

	»ladnje«	leuti	sviçarice	ukupno
Prvić...	79	18	56	153
Zlarin...	76	28	10	114
Žirje...	10	4	—	14
Betina...	11	2	15	28
Primošten...	8	1	—	9

Porast ribarstvenog potencijala imao je uz druge posljedice i pokušaje ekspanzije izvan tradicionalnih rejona ribolova oko Žirja. Ponajprije su došla u obzir bogata susjedna kornatska lovišta. Već 22. VII. 1669. izdan je nalog »ribarima Žirja« da ne dolaze vršiti ribolov »na pošte i u vode ribolovišta Sali«.³⁷⁷ Murterani su već 1682. i 1692. tamo ometali ribare iz Sali.³⁷⁸ Nalog Tribunjanima »i drugima iz ostalih jurisdikcija« izdan je 24. VII. 1710. također

³⁷³ Vidi rkp. IVb 48 u Arhivu JAZU, zapisi pod 21. II. i 25. II. 1684.

³⁷⁴ Naučna biblioteka Zadar. Ms. 150 i 161.

³⁷⁵ S. Zupanović, n.d. 45—46.

³⁷⁶ A. Kalodjera, Stanovništvo i gospodarstvo otoka Prvića. »Geografski glasnik«, 31/1959, 85.

³⁷⁷ Nacionalna i sveučilišna biblioteka Zagreb, rkp. R 3937: »Pro li parcenevoli delle tratte della peschiera di Sali et uomini di quel Commune contro di parcenevoli e patroni delle tratte di Zuri di Sebenico«, ad »B. Ex nostris«.

³⁷⁸ J. Basioli, Sporovi oko ribolova na kornatskom otočju. »Radovi Instituta JAZU u Zadru«, 20, Zadar 1973, 271—272.

da ne smiju s barkama i mrežama dolaziti »u vode Sali i u tamošnjem ribolovništvu vršiti ribolov, jer je on rezerviran za ribare iz Sali«. ³⁷⁹ God. 1721. izdane su zabrane Prvićanima da ne dolaze u blizinu lovišta Saljana, a god. 1723. ponovljena je takva zabrana svim ribarima šibenskog područja. ³⁸⁰ Zlarinjani su došli u spor sa Saljanima i 1778. god., pa ponovno 1781. god. kada je državni fiskalni odvjetnik dao u tom sporu i ove napomene:

Prvićani su i Zlarinjani došli za mraka u lipnju 1781. da ribare kod pošte Oključa. Na pritužbu Saljana generalni providur iz Zadra izdao je nalog da se zabrani lov na toj pošti »onima iz Prvića i Zlarina«, jer da ta pošta pripada družinarima trate iz Sali. U apelaciji protiv takva rješenja Prvićani i Zlarinjani tvrde da Saljani povređuju razgraničenje koje da je od mletačkih vlasti povučeno u njihovu korist; podnijeli su i neke dokumente, iz kojih bi slijedilo da Oključ nije u Kornatima, pa ni u zadarskom teritoriju, nego da pripada šibenskom teritoriju, pa potom i njih ovlašćuje, a ne Saljane, na ribolov kod pošte Oključa kao sastavnom dijelu »ribolovišta Žirje« (»peschiera di Zuri«). Saljani su također podnijeli niz dokumenata o tome da je Oključ kornatsko tj. zadarsko područje, dakle, lovište Saljana. Fiskalni je odvjetnik rezonirao: državnim interesima ovaj spor ne može prejudicirati, jer lovili Saljani ili Zlarinjani kod Oključa, ulovljena riba ostaje uvijek podvrgnuta propisanoj državnoj daći. Mjerodavno bi ipak bilo: tko je do sada nesmetano lovio na spomenutoj pošti, njemu bi trebalo osigurati i dalje nesmetan lov. ³⁸¹

Presuda o Oključu iz 1785. izdana je u korist Saljana, ali su takvi sporovi nastavljeni sve intenzivnije kroz 19. i 20. st. ³⁸²

Vlasnici skupih velikih ljetnih tratâ, kojima su i troškovi ribolova veliki, bili su u sukobu s vlasnicima mnogo jeftinijih »mrežica srdelara« kojima se kudikamo jeftinije ribarilo. Bila je to opća pojava i u dalmatinskim vodama, ³⁸³ proizašla iz logike kapitalističke konkurencije. Bio je to neizbježan sukob imućnih ribarskih poduzetnika sa siromašnijim ribarima, po svom dramatičnom toku i oblicima sukoba dobro poznat na srednjodalmatinskim ribolovnim područjima. ³⁸⁴ Neizbježne su bile takve suprotnosti i na području šibenskog arhipelaga, ali treba tek istražiti kako su ovdje sukobi tekli i kakve su oblike po-

³⁷⁹ Isto kao u bilješci 377.

³⁸⁰ J. Basioli, *Sporovi...*, 275—276.

³⁸¹ Naučna biblioteka Zadar. Ms. 150.

³⁸² J. Basioli, *Sporovi...*, 278, 279, 282, 284, 287—289. Za ilustraciju kako je i štampa pisala o ovim pitanjima navodimo iz napisa u novinama »Il Dalmata«, br. 57/19. VII. 1893, u dopisu iz Zlarina 13. VII, pod naslovom »Pirati Salija«, gdje se kaže: ono što je radila Teuta rade sada seljaci iz Sali; neke su ribarice iz Zlarina i Prvića ribarile u Kornatima, gdje im je to »po prastarom običaju« dozvoljeno, a potvrđeno i od lučkih vlasti Zadra 24. V. 1886; no prišle su im barke iz Sali, provele ih u Sali, gdje su im sekvestrirane mreže i barili srdela, koji su odmah prodani. Kojim pravom općina Sali napada u javnim vodama mirne ribare, koji love u dozvoljenom moru? I sekvestrira pribor ribarima koji traže komad kruha, »sada, kad ih je vinska klauzula potpuno upropastila«. »Jesmo li u vremenu pirata?« Ne plaćaju li napadnuti porez? Nisu li oni Austrijanci? Cije je more? Ono nije apsolutno vlasništvo pojedinih općina, nego državno vlasništvo, a kada građani plaćaju državni porez za ribolov, oni imaju puno pravo »di estenderla anche oltre i confini stabiliti dalle norme vigenti«.

³⁸³ M. Mirković u predgovoru knjizi: G. Novak, *Dokumenti za povijest ribarstva...* 8 i slijed.

³⁸⁴ Isto.

primali. Stavljati u dvojbu da li ih je uopće bilo,³⁸⁵ ne odgovara stvarnosti. Da ih nije bilo, ne bi ni došlo do sklapanja čak dvaju ugovora i nagodbi, god. 1800. i 1803, u tako kratkom razdoblju.³⁸⁶ Suprotnosti su tada ublažene nagodbom: o koegzistenciji obiju vrsti mreža i ribolova, te o vremenu i načinu lova, kao i o sankcijama.³⁸⁷ Dandolov poznati Pravilnik o ribolovu iz 1808. god. donio je trijumf imućnima, tratama, zabranivši ribolov mrežama srdelarama (»vojgama«), osim ribarima Komiže na određenim lovištima.³⁸⁸ Ribari Žirja³⁸⁹ podnose žalbu na takve odredbe Pravilnika 6. V. 1808. I u tekstu žalbe govori se samo o »otoku Žirju« koji tih mreža ima više nego ikoji drugi, odnosno o »vlasnicima vojga s otočića Žirja«.³⁹⁰ Zlarinjani i ostali se ne spominju. Žalba je odbijena.³⁹¹ Za druge austrijske vladavine, kad se pokušava spriječiti lov »mrežica«, glavar sela Žirja 1819. god. podnosi novu žalbu, a ona biva 12. VI. 1820. povoljno riješena.³⁹² Na to pak ustaju vlasnici tratâ, pa se 5. V. 1821. žale na odluku u korist »mrežica«, ali im je žalba 16. V. 1821. odbijena.³⁹³ I druga njihova žalba 1824. god. odbijena je 29. VI. 1824.³⁹⁴ Ne smatrajući se zadovoljnim tim posljednjim rješenjem, i Žirjani su se pritužili, ističući i tom prigodom »nasilja koja nad njima vrše vlasnici velikih mreža«!³⁹⁵ Žirjanima je po nešto olakšan položaj, ali »nasilja« su gospodarskom zakonitošću bivala sve raznovrsnija i teža. Vodeći ribarski poduzetnici Zlarina bili su u tom sukobu na protivnoj strani. Bebani, Makale i sl. bili su vlasnici tratâ.

Do kojeg se stupnja razvilo ribarstvo samog otoka Zlarina, bez Prvića i Žirja, razabire se konkretnije tek iz katastarskog operata iz 30-tih godina 19. st., koji nam pruža ovu sliku stanja: ribarstvom, uključiv koraljarstvo, bave se mnogi Zlarinjani, ali uz poljoprivredu, oko 255 ljudi; vrše »mali ribolov vršama, drvenim gajbama, ostima i malim mrežama«; »mnogi drugi velikim mrežama, tratama za srdele, škombre, iglice i gavune, uz upotrebu svjetla ili bez njega«; opreme 36 barki s oko 149 ljudi sveukupno; »mnogi drugi« se bave lovom koralja, duž obale od Kornata do Boke Kotorske, opremivši 12 barki sa po 5 članova posade, a izvan Dalmacije »na Levantu oko jonskih otoka« sa 11 barki, također po petero ljudi. Ribarstvo donosi stanovnicima određene prihode.³⁹⁶

³⁸⁵ S. Zupanović, n.d. 51.

³⁸⁶ R. d'Erco, O ribolovu na istočnom Jadranu. Historijsko-pravna, ribarstveno-politička i ekonomska građa. Uvod i bilješke napisao i tekst za štampu priredio Dr. B. Sambrailo. »Prinosi proučavanju ekonomike ribarstva i ribarskog prava«, Jadranskog instituta JAZU, knj. 7, Zagreb 1973, 240—241, 243, 235.

U žalbi otoka Žirja od 6. V. 1808. kaže se uz ostalo i ovo: ... »Zloupotreba ovih mreža izazivala je u prošlim vremenima bezbrojne razmirice među njihovim vlasnicima i vlasnicima velikih trata te carinskih predstavnika, razmirice koje su se na neko vrijeme smirivale, a onda ponovno izbijale... «

³⁸⁷ Isto.

³⁸⁸ Isto, 212—213.

³⁸⁹ Isto, 215, 242—243.

³⁹⁰ Isto, 242.

³⁹¹ Isto, 215.

³⁹² Isto, 243—244.

³⁹³ Isto, 245.

³⁹⁴ Isto, 246.

³⁹⁵ Isto, 247.

³⁹⁶ Rep. geodetska uprava SRH. Arhiv mapa u Splitu. Operat kat. općine Zlarin.

Među nosiocima ribarstva u šibenskom arhipelagu (Prvić—Zlarin—Žirje) raste postepeno uloga otoka Zlarina, pa i ekspanzija zlarinskih ribara. God. 1840. u sporu su s Primoštenom, žaleći se kotaru u Šibeniku: Primošten ne da drugima ribariti u svojoj »luci«, tvrdeći da tamo imaju njegovi stanovnici isključivo pravo ribolova; to je neosnovano, jer prema zakonu ne može se ribarima s područja općine Zlarin zabraniti lov u toj luci; ribari Prvića i Zlarina su ab immemorabili vršiti ribolov posvuda u šibenskom kotaru, a posebno i na poštama u luci Primoštena, i nikada do danas nije bilo tome prigovora; seljaci Primoštena nisu nikada prigovorili, a nisu to ni mogli, jer nikada nisu bili ribari, a niti su to sada, ne posjedujući mreže ni trate bilo koje vrsti. Zlarinjanima i Prvićanima daju pravo propisi iz 1837. god., kojima je dato isključivo pravo općinarima na ribolov u pojasu od jedne milje duž obala svoje općine, pa je tako npr. i zadarskim ribarima rješenjem iz 1840. god. priznato da mogu ribariti duž obala svoga kotara, pa i uz obale Biograda n/m, Sali i Nina.³⁹⁷

God. 1843. općina Zlarin izvještava kotar da se na njenu području (Zlarin, Prvić, Žirje, Kaprije) vrši ribolov sa 60 trata i 36 mreža na zabod, uz značajan ulov škombri, srdela i gavuna, tako da se posrojena riba izvozi i prodaje naročito u Papinsku državu, Napulj i u Grčku; za soljenje se potroši 250.000 funti (= oko 140.000 kg) soli; prijeti opadanje aktivnosti zbog velikog povećanja cijene erarske soli, koja je bila mnogo povoljnija pod Mlecima, prvom austrijskom i pod francuskom vladavinom; snizi li se cijena soli, opet će trgovina soljenom ribom procvasti, i strana se sol neće potajno uvoziti, a država će imati koristi i od toga što će se smanjiti troškovi nadzora protiv kontrabanda!³⁹⁸

Tužili su se Zlarinjani kotaru god. 1846. i na ribare iz Rogoznice i Krapnja, jer da upotrebljavaju zakonom zabranjene mreže migavice. Obaraju se tom zgodom i na ribare Kaprija, koji da su izradili 4 mreže zvane »coguli«, a to su mreže »s dugačkom vrećom, na način kako upotrebljavaju Puljizi«; vukući takve mreže po dnu, struže se dno, uništava morska trava i podloga za prehranu i održavanje riba; smatrajući da im to smanjuje i njihov ulov srdela i škombri, traže od kotara da najstrože zabrani upotrebu svih nedozvoljenih mreža, da se otklone štete ribarima i državi, pa dodaju: treba znati da je stanovništvo otoka Zlarina od ribolova namirivalo svoje životne potrebe i troškove kroz osam mjeseci u godini!³⁹⁹

Javio se međutim težak spor i u samoj zajednici ribara šibenskog arhipelaga. Stanovnici Žirja, ranije osjetnije slabiji partner u usporedbi s Prvićanima i Zlarinjanima, postaju i u ribarstvu mnogo aktivniji i snažniji, pa 1849. god. počinju postavljati zahtjeve koji idu za tim da s ribolovnih područja oko Žirja, tradicionalno zajedničkih, istisnu i Zlarinjane i Prvićane. Postavili su god. 1849, naime, višim vlastima zahtjev da se Žirje izdvoji iz sastava zlarinske općine i priključi općini Šibenik. Zlarinjani protestiraju protiv toga kod kotara u Šibeniku, navodeći: nikada nije bilo takvih tendencija na Žirju; važniji će razlog

³⁹⁷ ASCS. Arhivski fond općine Zlarin, sv. 33, god. 1840.

³⁹⁸ Isto, sv. 39, god. 1843.

³⁹⁹ Isto, sv. 44, god. 1846.

biti u tome što Žirjani misle da će pripojeni šibenskoj općini moći tada zabraniti Zlarinjanima ribolov oko Žirja, a da ne vode računa kako je od najstarijih vremena bio taj ribolov zajednički ne samo i za Zlarinjane i Prvićane nego i za sve stanovnike kotara Šibenik. U dokaz navode i one kuće i skladišta u uvali Mune, koji su vlasništvo Zlarinjana, Prvićana i Šibenčana. Zlarin traži od kotara da preduhitri slične ispade.⁴⁰⁰

Akcija iz Žirja bila je logičan i zakonit izraz povećanja proizvodnih kapaciteta i kapitalističke konkurencije. Zlarinjani, tada dominantan faktor u zajednici »ribolovišta Žirje«, shvatili su to i potražili rješenje u znaku te kapitalističke logike i zakonitosti. God. 1850. upućuju oni predstavku Ministarstvu trgovine u Beču, u kojoj kao tobožnji povod uzimaju pitanje odnosa lova srdela prema lovu koralja, pa naglasivši kako potonji ne šteti lovu srdela, izlaze s glavnim ciljem i zahtjevom svoje predstavke, tražeći: **da se proglašeno slobodnim lov srdela i lov koralja.**⁴⁰¹

Ocjenjujući da mogu izdržati i najslobodniju konkurenciju, a želeći da preduhitre i eventualne ponovljene zahtjeve Žirjana, kao i sve slične neprilike, Zlarinjani eto istupaju s tezom neograničeno slobodnog ribolova. Vjerojatno to čine i pod utiskom »četrdesetosme« i njezinih najava o ukidanju tolikih ograničenja starog feudalnog sustava.

Međutim u postupku konkretiziranja teze o »neograničenoj slobodi«, usprotivili su joj se mnogi i ostala je bezuspješna.

Organ pomorske uprave iz samog Zlarina dao je ovakvo mišljenje: Veće slobode ne može biti od one po postojećem pravilniku;⁴⁰² u tzv. mraku venturinu, u travnju, tko hoće može vršiti ribolov po volji; u »glavnim mrakovima« kroz mjesece svibanj, lipanj, srpanj i kolovoz brušketom se utvrđuje turnus po kojemu će trate ribariti na određenim poštama; ako vrijeme dopušta, poneki ribari pokušavaju sreću i u listopadu i studenom. Videći kako su kotarevi podijeljeni na **porezne** općine, podnosioci predstavke očito strahuju da ribari iz jedne porezne općine neće smjeti ribariti na području druge porezne općine, pa tako da ni ribari Zlarina i Prvića, koji imaju ljetne trate za srdele, neće moći ribariti u vodama poreznih općina Žirja i Kaprija. S obzirom na postojeći pravilnik, takvoj bojazni nema mjesta.⁴⁰³

Hvarani, zapitani za mišljenje, vrlo su odlučno odbili zlarinski zahtjev, zastupajući ova gledišta: bila bi apsolutno štetna takva »neograničena sloboda« za gospodarsku djelatnost od tolike važnosti za Dalmaciju; razumna je državna politika uvijek, i u prošlosti i sada, smatrala da su potrebni posebni propisi za ovaj ribolov, kako za njegov prosperitet, tako i za dobrobit stanovništva; treba izbjeći tolike sporove i sukobe koji bi postojali da je ribolov slobodan i

⁴⁰⁰ Isto, sv. 47, god. 1849.

⁴⁰¹ HAZd. Arhivalije obitelji d'Erco, ribarstvo. Predstavka je datirana 3. IV. 1850. Potpisano je znakom križa 13 osoba (nepismeni), te osam osoba vlastoručnim potpisima. Predvodili su Ante, Cezar i Nikola Makale, Gašpar i Tomo Beban kao i Frane Dean.

⁴⁰² Misli se na Pravilnik od 6. V. 1835, i propise iz 1837. o dopuni i tumačenju Pravilnika iz 1835. god.

⁴⁰³ HAZd. Arhivalije obitelji d'Erco. Mišljenje je datirano: Zlarin, 20. X. 1851. Poslano je u ime Deputazione sanitaria locale di Zlarin, a upućeno: I. R. Deputazione sanitaria distrettuale di Sebenico.

da nije ograničen korisnim mjerama; pa da to i nije prastara djelatnost nego nova, morala bi po prirodi svojoj biti regulirana, bilo od države, bilo suglasnošću izvršilaca ribolova. Koji motivi potiču šibenske ribare? Norme moraju postojati, a ovaj će ribolov štetovati samo onda ako izvršioци ribolova budu prekoračili granice utvrđene normama i prepuste se da budu plijenom proizvoljnih odluka.⁴⁰⁴

Rezultati brušketa su se i pismeno, zapisnički, fiksirali.

Kod brušketa npr. 26. VI. 1850. kao vlasnici ljetnih trata za srdele navedeni su: Tomo Beban, Niko Makale, Ivo Makale, Mate Manoš, Pere Rodin, Josip Saranelli, Jere Beban, Frane Dean, Ante Rodin, Tomo Čaće, Jakov Stupin, Gašpar Beban, Ivo Rossini, Mate Štampalija, Pere Livić, Kriste Čaće, Ante Strello.⁴⁰⁵

Na brušketu 5. V. 1852. isti su vlasnici trata, ali su u zapisniku navedeni i vlasnici »mrežica« koje »prate« pojedinu tratu. To su: Tomo Milankov, Mate Mišić, Ana Cure, Mate Bilan, Mate Alić, Šime Anzić, Tomo Mišić, Ante Šižgorić, Marko Mišić, Tomo Bjažić, Filip Mrvica, Jakov Jajac, Tomo Jerkov, Ante Kaleb, Andre Čaće, Petar Vlahov, Stipe Miškić, Lovre Vlahov, Ive Roman, Joso Alić, Ante Grgurić, Ivo Kresić, Mate Poturica, Ive Jurić, Mate Šižgorić, Mate Zanze, Ivo Musurlo, Šime Dobre, Ante Alić i Mate Kursar. Na ovom su brušketu vlasnici trata dobrovoljno utanačili još i slijedeće: samo dvije mrežice mogu slijediti tratu, a treća neka ribari na poštama koje nisu zauzete, mrežice se mogu baciti tek poslije trate kojoj pripadaju, a na udaljenosti od najmanje 30 paši; i mrežice i trate ne mogu izaći nego u vrijeme utvrđeno običajima, a izlazak u prvom mraku određuje se za dan 8. svibnja u subotu; mrežice mogu u ovom kao i u slijedećim mrakovima izlaziti samo jedan dan prije nego trate, a obavezno se vraćaju jedan dan poslije njih; vlasnici su mrežica podložni globi od 10 fforina ako prekrše bilo koju gornju odredbu. Vlastoručica su ovaj zapisnik potpisali: Girolamo Beban, Matteo Macale, Gasparo Beban, Tommaso Cace, Francesco Dean i Tommaso Beban, a znakom križa, jer su bili nepismeni, označeni su: Mate Manoš, Jakov Stupin, Ante Strello, Mate Štampalija i Petar Livić.⁴⁰⁶

⁴⁰⁴ G. Novak, *Dokumenti za povijest ribarstva na istočnoj obali Jadranskog mora*, sv. I, otoci Vis i Hvar. »Grada za gospodarsku povijest Hrvatske«, knj. 4, Zagreb 1952, 221—222. Autor datira ovaj tekst »1806—1813«, a izvorne datacije nema. Takva datacija je potpuno pogrešna. Hvarsko je mišljenje upućeno na »I. R. Deputazione Circolare«, a takvog organa nije bilo niti je moglo biti za francuske uprave »1806—1813« godine. Radi se o »Cesarsko-kraljevskoj okružnoj deputaciji«, organu Austrijske carevine, uspostavljenoj za druge austrijske vladavine u Dalmaciji! Original zlarinske predstave je sačuvan i datiran 3. IV. 1850, i po njemu tekstu se jasno vidi da Hvarani odgovaraju baš na taj tekst iz 1850. godine. Prema tome griješi i S. Zupanović, n.d. 56—57, koji se povodi za Novakovom pogrešnom datacijom. Zlarinjani i Prvićani su se obratili Dandolu 5. V. 1808. tražeći, »da smiju vršiti ribolov i izvan područja koje im pripada«. O tom zahtjevu dao je Dandolu mišljenje Hvaranin I. K. Machiedo, a tekst toga mišljenja vidi kod: R. d'Erco, n. d. 142—143. To je tekst iz 1808. god., a onaj kod G. Novaka (dok br. 135, str. 221—222) nije iz »1806—1813«, nego iz 1850. ili 1851. god.

⁴⁰⁵ HAZd. Arhivalije obitelji d'Erco. Zapisnik o brušketu je izrađen u uredu općinske uprave u Zlarinu (»Sindacato di Zlarin«). U postupku se poziva na čl. 28. Pravilnika iz 1835. god. Pošte se određuje za »treći mrak« u god. 1850. Na kraju »protokola« kaže se da je odlazak na pošte dogovoren za dan 29. VI. 1850. Potpisan je vicesindak Josip Čikutović. Nazivi pošta navedeni su u našem poglavlju: Zlarinsko tlo i more.

⁴⁰⁶ Isto. Naslov je: »Protocollo pel getto delle sorti a senso dell'articolo 28 del Regolamento sulla pesca per l'assegno delle poste ai proprietari ed ai parzenevoli delle tratte estive di sardelle, e ciò per il prossimo scuro«.

Svojevrsnu bilancu zlarinskog ribarstva 1851. god. izradio je pomorski delegat u Zlarinu, a ona zaslužuje da se i ovdje u sažetku prikaže:

Ribolov se vrši na području šibenskog kotara. Nema ribara kojima bi to bilo jedino zanimanje, već se uz to bave i poljoprivredom i pomorstvom. Postoje utvrđene pošte za lov srdela, škombri, lokardi, šnjura i gavuna. Za lov gavuna nema turnusa, ne vrši se brušket. Ovdje ribaju samo šibenski distriktualci.

Prvi i glavni brušket se obavlja u Kotarskoj oblasti, a ostali u Općini u Zlarinu. Na jednoj pošti ribari jedna trata. Ima 12 glavnih pošta, a isto toliko sporednih. Ima 20 trata, svaka s dvije svjećarice.

Troškovi za jednu ratu, s održavanjem i plaćom ljudi, dosižu iznos od 500 fjorina, ne računajući 400 fjorina ostalih troškova za ratu godišnje. Lovi se od travnja do rujna. Troškovi trate obuhvaćaju: najam za tri barke, ribaricu i dvije svjećarice 75 f.; plaće ljudima za cijelo ljeto 125 f., te troškovi oko same trate 300 fjorina, što čini sveukupno 500 fjorina.

Masovno se ovdje love: tuni, palamide, srdele, škombri, lokarde, šnjuri, gavuni i iglice. Nema srdela zimi. Srdele su u travnju malene, a veće su u slijedećim mjesecima. »Po nesreći ima već mnogo godina da se broj ribara povećao zajedno s uvođenjem raznih štetnih načina ribolova. Vrlo je očito smanjenje količine ribe svih vrsti, a posebno srdela, škombri, gavuna, lokardi i dr. koje predstavljaju pravo bogatstvo gospodarstva ove zemlje. Ljetni je ribolov bio obilan u godinama 1818, 1819, 1834, 1835. i 1836. Od potonje godine nadalje želja je da se ulovom pokriju bar troškovi«.

Vrlo brojne su obitelji postale »dobrostojeće« u prošlom stoljeću s ribolovom, a tada ljetni ribolov nije bio ugrožen ubitačnim načinima lova, koji su kasnije uvedeni. »Dokaz su tome lijepa skladišta izgrađena na obalama Žirja, a ništa manje i skladišta i kuće u mjestima gdje stanuju vlasnici tratâ«.

Bijela piranska sol je najbolja za soljenje ribe, održava ribu u dobrom stanju i dugotrajno je konzervirana. Paška sol je znatno slabija. Kad je ulov obilan, dolaze ponekad i rovinjske barke, pa sole srdele i gavune.

Slana se riba vozi i prodaje u Trst, Furlaniju, Lombardiju, Papinsku državu, Napuljsko Kraljevstvo i na otoke Levanta.

Na ovom području nema ni državnih niti privatnih ribolovišta.

Štetne su vrste mreža: migavice, šabakuni, kogoli, balegoti, zagonice, senadiže, fronzade, pobuk ili buskavica.

Na ovom se području sole srdele, škombri, lokarde, šnjuri i gavuni. Drugi načini konzerviranja ribe nisu u primjeni.

Lov koralja obavljaju samo Zlarinjani.

Čozoti dolaze ljeti da u ovdašnjim uvalama dobiju »ribice« tj. riblju mlad (»i pesciolini«), koje odnose u Veneciju u badnjevima punim mora, pa ih prodaju tamo vlasnicima onih »laguna«. Inače ne dolaze strani ribari ovdje na ribolov.

Na otoku Žirju, od 300 stanovnika, do prije dvije godine postojala su samo dva vlasnika trata srdelara, »od ribolova dobrostojeći«. Mreže vojge manje koštaju od trata i manji su troškovi rada njima u pripremi lova. Nedavno su ribari Žirja koji imaju vojge bacili 12 vojgi na štetu jedne trata na pošti Stupica Mala, a taj su svoj ispad popratili prijetnjama kamenjem. Vlasnici trata osiromašuju. U nemogućnosti da snose terete opreme svojih trata, gube i svoju zemlju i svoje kuće. Jedini bi razuman izlaz bio da se zabrane vojge, duž čitave dalmatinske obale gdje se lovi tratama.⁴⁰⁷

Sredinom 19. st. među zlarinskim vlasnicima trata srdelara, ne samo kao najbogatiji već i kao najimućniji i najuplivniji ljudi na otoku, jesu članovi obitelji Makale i Beban. I ne samo na otoku Zlarinu već i na lovištima šibenskog arhipelaga. Makale su u to vrijeme dirigenti i »ribolovišta Žirje«. ⁴⁰⁸ Radi se o istim ljudima koji su Četrdesetosme i kasnije pisali žarke autonomaške predstavke i pamflete protiv hrvatskog jezika i protiv sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. Vrlo imućni i društveno uplivni, držeći očito u materijalnoj zavisnosti veliki broj zlarinskih seljaka, iskorištavali su bez skrupula svoju moć ne samo u gospodarskom nego i u političkom životu Zlarina.

Žirjani usprkos svojem nastojanju nisu uspjeli da se otmu iz takve općinske veze sa Zlarinom. Međutim, kroz drugu polovinu 19. st. jača izričito, sve više, njihov ribarstveni potencijal, javlja se i u njih nekoliko gospodarski ojačalih obitelji, pa postepeno i vlasništvo onih »lijepih skladišta« u uvali Mune prelazi u ruke stanovnika Žirja.⁴⁰⁹ Od druge polovice 19. st. nadalje ribari Žirja, Rogoznice i Murtera preuzimaju postepeno vodeću ulogu na ribolovnim područjima šibenskog kotara.⁴¹⁰ Na tim pozicijama oni zamjenjuju Zlarinjane, Prvićane i Šibenčane. Izvanredna konjunktura vinogradarstva do kraja 19. st., a i pomorske djelatnosti do početka osamdesetih godina navela je Zlarinjane, Prvićane i Šibenčane da izrazitije težište polože kroz drugu polovicu 19. st. na te dvije gospodarske grane, a ribarstvo im postaje sporednija aktivnost. Analiza gospodarstva Dalmacije 1878. god. pokazuje, uz ostalo, i slijedeće: »Ulov srdela Zlarina, Žirja i Hvara biva iz godine u godinu manji, a često ne pokriva niti troškove svičarice koja u ovoj vrsti ribolova svijetli«. ⁴¹¹ Situacija je pogoršavao i ugovor o trgovini i plovidbi između Austrije i Italije iz 1867, kojim je Čozotima dozvoljen ribolov duž istočnojadranske obale.⁴¹² Bilanca god. 1897. iskazala je već izrazito nazadovanje.⁴¹³ Statistika iz 1911. god. pogotovu svjedoči o tome. Po njoj:

⁴⁰⁷ Isto. Izvještaj je datiran 10. VIII 1851, a predstavlja odgovore pomorskog delegata iz Zlarina za neku anketu od 25 pitanja.

⁴⁰⁸ J. Soldo, n.d. 56. Makale su bili: »direttori della società de proprietari delle tratte di detta peschiera di Zurik«.

⁴⁰⁹ Isto, 55.

⁴¹⁰ S. Zupanović, n.d. 66.

⁴¹¹ Relazione sulle condizioni economiche della Dalmazia di Leopoldo Stockhamer, seguita per incarico dell' Eccelsi I. R. Ministero del commercio. Tradotta per cura della Camera di commercio di Zara. Zara 1878, 25.

⁴¹² Isto, 24—25.

⁴¹³ S. Zupanović, n.d. 69.

- Zlarin ima 21 ribaricu, sa 74 t i 99 ribara, 2 ljetne trate na svijeću, 60 srdelara vojgi, 30 lokardara prostica, 70 popunica, 40 sklatara, 9 šabaka, 2 zimске trate i jednu migavicu.
- Murter ima: 35 ribarica, sa 130 t i 188 ribara, 6 mreža za incune, 5 srdelara vojgi, 329 lokardara prostica, 100 sklatara, 60 šabaka, 14 migavica.
- Krapanj ima: 83 ribarice, sa 166 t i 196 ribara, 36 popunica, 40 sklatara, 3 polandare. 3 šabake i 3 migavice.⁴¹⁴
itd.

Ribolov Čozota u dalmatinskim vodama stalan je predmet žalbi domaćih ribara. I Šibenčanin V. Belamarić u svojem »Priručniku za ribare« ističe kako čozotske kočе nanose veliku štetu i kako »na stotine talijanskih bragoca« pogubno ribare u dalmatinskom moru.⁴¹⁵

Po sebi se razumije da niti problem soli nikada ne silazi s dnevnog reda. Zlarinska općina 1909. god. npr. traži od Pokrajinske financijske direkcije u Zadru osnivanje skladišta soli na Zlarinu. Obrazlaže to ovako:

Dok su vinogradi davali zadovoljavajuće prihode, stanovnici su se zlarinske općine bavili poljoprivredom, a ribarstvo je bilo zapostavljeno, pogotovu ono ljetno, za koje je bilo malo opremljenih ribarica. Kako je filoksera totalno upropastila vinograde, a tereni nisu pogodni za uzgoj američanske loze, napušteno je vinogradarstvo. Poljoprivrednici su se posvetili ribarstvu, i to ljetnom, jer je ono najkorisnije. Prije nekoliko godina nije bilo velikih mreža, a danas su već 4 s izgledom na povećanje njihova broja. Kroz protekle dvije godine bio je obilan ulov, ali rezultat slab, jer, lovišta oko Žirja i u Kornatima udaljena su 7—8 sati vožnje za povoljna vremena na četiri vesla do Žirja gdje su skladišta za soljenje i gdje moraju trebovati potrebnu sol. No, to nije sve. Kada dobije doznaku soli, mora njezin imalac da je potvrdi kod Ureda financijske kontrole u Šibeniku, da bi preuzeo sol. U međuvremenu, zbog ljetne topline i duga ležanja u barci, riba se kvari i treba je baciti u more, te »jadni ribar« umjesto koristi trpi golemu štetu. Kad bi se osnovalo skladište soli u samom Zlarinu, barem za ljetna ribolova, bio bi to mali teret Eraru, a postojeći carinski činovnik u Zlarinu bi dobrovoljno distribuirao sol.⁴¹⁶

Zlarin je želio obnovu intenzivnijeg ribarstva, ali se kroz prvu polovinu 20. st. slabo u tome uspijevalo.

Kako je izloženo u poglavlju o poljoprivredi, i na Zlarinu su, od početka 20. st. nadalje, u stalnom postepenom opadanju opće gospodarske snage otoka. Zbog toga ni gospodarstvo kombiniranog tipa (zemljoradnja-ribarstvo-pomorstvo), a takvo se na Zlarinu uvijek vodilo, ne može se prilagoditi novoj situaciji prebacivanjem težišta s poljoprivrede na ribarstvo. Nema općih — sveukupnih snaga za to. Stalni demografski regres u tom istom razdoblju rezultat je a i faktor poticanja daljeg slabljenja tih općih gospodarskih snaga. Kapita-

⁴¹⁴ Isto, 72—73 i priložena tabela.

⁴¹⁵ V. Belamarić, Priručnik za ribare, ljubitelje ribarstva i ribarskog obrta. Šibenik [1909], 44—45. P. Lorini, n.d. 112.

⁴¹⁶ ASCS. Arhivski fond Općine Zlarin, sv. 90, god. 1909.

listički mehanizam kao sistem na ovom tlu odvlači radnu snagu daleko od Zlarina. Veze i odnosi zlarinskog mikrokozma, posebno s iseljeništvom, značajne su i u ovoj situaciji, i to sa širokim svijetom, ali ni otuda nema ni ideje niti snage za faktičnu gospodarsku obnovu otoka, ili bar neke pojedinačne grane njegova gospodarskog života.

Ekspanzija talijanskih ribara u dalmatinske vode povećava se i poslije 1918. god. Ona je osjetno veća i teža po sporazumima između Kraljevine SHS i Kraljevine Italije sklopljenim 1921—1922. god.⁴¹⁷

Pri podjeli soli 1923—1924. god. dobio se pregled stanja posoljene ribe na Zlarinu, a to je pokazatelj najglavnijeg dijela ribarske djelatnosti. Određeno je da sol bude pohranjena u skladištu zlarinske zadruge, a da se izdaje ribarima tek nakon što dokažu »da su isplatili odmjereni im porez za tekuću godinu, i kad ulove ribe, i u onoj količini prema ulovu ribe, a podnipošto prema volji odnosnih ribara ili na jedanput«. To da će osigurati »jednakopravnost« između imućnijih i siromašnijih ribara.⁴¹⁸ Dijeli se bijela sol, a ako je nema, onda »siva«; diobu provodi općina, a po isteku svakog mraka mora dostavljati Oblasnoj monopolnoj upravi u Splitu iskaz s podacima: ime i prezime ribara, količina soli, vrsta i količina ulovljene ribe, broj barila, težina usoljene ribe. Po iskazu za 1924. god. podijeljeno je 33.500 kg soli, i to: M. Bilanu 5.800 kg — 136 barila usoljene ribe, M. Šižgoriću dva puta po 5.100 kg — 151 + 167 barila, S. Makali 4.000 kg — 121 baril, M. Alfieru 3.600 kg — 118 barila, M. Kaloperu 1.300 kg — 40 barila, I. Bilanu 1.200 kg — 21 baril, A. Kale 1.000 kg — 24 barila, J. Kontiju 1.000 kg — 16 barila, a ostalih 10 ribara dobili su svi ispod 1.000 kg.⁴¹⁹ I to je sve što je zlarinsko ribarstvo moglo tada dati.

Cijela zlarinska općina imala je 1929. god. ulova 419.348 kg, god. 1934. bilo je 367.189 kg, a 1937. god. 374.809 kg.⁴²⁰ U razdoblju 1918—1941. god. u šibenskom arhipelagu vode po ribarstvenom potencijalu Tisno i Šibenik, a Zlarin nema niti trećinu kapaciteta Tisnoga.⁴²¹

U kojoj su mjeri Zlarinjani u starije vrijeme iskorištavali i ostala bogatstva mora, osim ribe, teško je pouzdanije reći. To vrijedi i za koralje i koraljarstvo.

Ako je točna da se u zadarskom arhipelagu već u 13. st. poduzimao i lov koralja,⁴²² vjerojatno da se nije mnogo kasnilo niti u šibenskom, pogotovu što su vrlo vrijedna nalazišta koralja postojala na periferiji šibenskog arhipelaga s njegove vanjske strane prema otvorenom moru, i opet u rejonima — Žirja. Govorilo se: »najbolji je koralj na siki Stara u dubini od 160 m šest milja izvan Žirja«.⁴²³ Međutim, prve pouzdane podatke imamo zapravo tek iz 17. st. Tada

⁴¹⁷ Š. Županović, n.d. 75.

⁴¹⁸ ASCS. Arhivski fond Općine Zlarin, sv. 126, god. 1924.

⁴¹⁹ Isto.

⁴²⁰ Statistički pregled kotara Šibenik. Šibenik 1953. Izd. Statistički ured Nar. odbora kotara Šibenik. Str. 36.

⁴²¹ Š. Županović, n.d. 84—85.

⁴²² J. Basioli, Koraljari na našim obalama Jadrana. »Radovi Instituta JAZU u Zadru«, 15, Zadar 1968, 150.

⁴²³ P. Lorini, Ribanje i ribarske sprave pri istočnim obalama Jadranskog mora. Beč 1903, 161.

nalazimo strance u ovim vodama na lovu koralja. Oni love, a ne vrše tek pronalaznje lovišta. Nalazišta, bar glavna, očito su već poznata u to vrijeme, a saznanja o njima mogla su, po prirodi stvari, nastati tek vrlo dugom tradicijom, njezinim pamćenjem, barem određenom praksom lova i prenošenjem, što je u svakom slučaju značilo bavljenje lovom koralja već kroz mnogo generacija. Mletački dukalet iz 1563. god. o desetini na ulovljeni koralj⁴²⁴ također svjedoči o takvoj tradiciji.

Sačuvani ugovori o lovu koralja iz 17. st. pokazuju da je mletačka država smatrala koralj blagom koje pripada državi. Zasnivala je to na svojoj poznatoj pravnoj i političkoj tezi o dominiju mletačke države na Jadranu. To državno dobro ona daje u zakup uz obavezu plaćanja destine državnoj blagajni. Npr. 16. V. 1648. odobrava se takav zakup G. B. Piccalugi iz Genove, uz ove uvjete:

— lov će se vršiti »u morima i zalivima Schiavonije«; ugovor se sklapa na rok od 5 godina; zakupac daje državi »pravu i točnu desetinu« ulova, u znak priznanja mletačkog vrhovnog državnog vlasništva; sav ulovljeni koralj, bez i najmanjeg izuzetka, ima se dovesti u Veneciju na njezino tržište; kao jamčevinu zakupac polaže 1.500 dukata, koju svake godine obnavlja, a ne učini li to, ne može nastaviti lovom; ako ipak nastavi, kažnjava se s 500 dukata, gubitkom koralja i barki s kojima je lovio, uz druge kazne po nahođenju pravosuđa; zakupac mora svake sedmice da najbližem organu mletačke države prijavljuje točnu količinu ulova, za što će dobiti potvrdu, a potvrde ima pokazati u Veneciji kada dopremi tamo čitav ulov, uz zakletvu da je donio zaista čitav ulov; prekrši li to, plaća kaznu od 300 dukata, koja se naplaćuje iz jamčevine.⁴²⁵

U vezi s tim ugovorom sve su mletačke vlasti u Dalmaciji imale javno obaviti: neka se nitko ne usudi prodavati, prevoziti ili iznositi ma i najmanju količinu koralja bilo gdje drugo osim u Veneciju, pod prijetnjom gubitka koralja, izгона iz svog zavičaja, kazne na galiji, uz druge kazne prema nahođenju pravosuđa, »kako za glavne krivce, tako i za ostale koji bi i najmanje bili upleteni u takve prekršaje«.⁴²⁶

Sistem zakupa, uz opisane uvjete, koji su u srži ostali isti, vrijedio je u mletačkoj državi sve do njezina sloma 1797. god. Ovlaštenje se davalo uvijek na lov u svim dalmatinskim vodama, a ne samo na nekom njihovom dijelu. Stranci iz Genove, ali kasnije uglavnom svi iz južne Italije, dominiraju kao zakupci, a reklo bi se, do sredine 18. st. i kao lovci.⁴²⁷ Domaći svijet sve više protestira protiv takva lova koralja. Sva je prilika da je dio pritužbi motiviran time što su domaći ljudi zapostavljeni s obzirom na strance. Javno, najglasnije su pritužbe da se lovom koralja smeta, pa čak i neposredno šteti ribolovu, i to naročito baš lovu srdela, tada najvažnijem njegovu dijelu. Pritužbe su bile mnogobrojne i ustrajne, pa su svakako i one pridonijele da je mletačka država izricala zabrane u više navrata, koje su uzrokovale zastoj u lovu koralja ili

⁴²⁴ J. Basioli, *Koraljari...*, 150.

⁴²⁵ HAZd. Arhivalije obitelji d'Erco. Dok. od 16. V. 1648. Savi alla mercanzia.

⁴²⁶ Isto.

⁴²⁷ J. Basioli, *Koraljari...*, 153. i slijed.

čak potpunu obustavu. Tako npr. kad je dukalom od 21. III. 1718. zabranjena upotreba tzv. »inženja«, glavnog oruđa za lov; ili kada je dukalom 1778. god. naređena opšolutna zabrana lova koralja.⁴²⁸

U međurazdoblju mletačkom je terminacijom od 18. XII. 1748. znatno potaknut lov koralja u Dalmaciji. I domaći ljudi iz šibenskog arhipelaga sve su aktivniji u tom lovu. Najveću aktivnost razvija šibenski građanin G. B. Galbiani, imućan poslovni čovjek, zakupnik raznih daća u Dalmaciji, koji uspijeva dobiti god. 1753. od Mletačkog senata generalni zakup lova koralja u Dalmaciji. On razvija aktivnost zaista velikog poduzetnika lova na koralje, a sebe titulira: »poduzetnik lova na koralje u svim morima Presvijetlog dominija« na temelju dekreta Senata od 23. II. 1753.

Uz stalnu obavezu plaćanja desetine, mletački su organi dali i slijedeće dodatne odredbe za lov koralja:

- svaka barka u lovu mora imati pismenu dozvolu od mletačkog magistrata, vidiranu i od generalnog providura Dalmacije; za tu dozvolu plaća vlasnik svake barke 9 zlatnih cekina državnoj blagajni, a naplatu vrši Fiskalna komora u Zadru; tko bude zatečen bez takve pismene dozvole, podliježe kri-
vičnom postupku i kazni za kontraband »za sve što je potajno ulovio«;
- kako domaći ljudi nemaju prakse u tom lovu, a da bi stekli znanja i praksu, »ove će godine, a prema nahodjenju i slijedećih godina«, biti dozvoljeno vlasnicima barki da postave »stranu osobu, vještu ovom zanatu, da vodi lov, a toj osobi moraju biti podložni svi ostali članovi posade«;
- sve barke s propisanim pismenim dozvolama mogu loviti po svim vodama Dalmacije, loveći na »starim sikama«, gdje slobodno mogu loviti svi ovlaštenci, bez ikakvih novih daća bilo kome, osim onoga što su već platili pri sticanju pismene dozvole;
- vlasnik barke koji pronade »novu, jednu ili više, sikâ«, uživa pogodnost prečeg prava lova na tom novom nalazištu, a drugi ga ne smiju ometati. On je o pronalaženju dužan odmah obavijestiti najbliži mletački državni organ, jer bez takve prijave mogu svi drugi loviti na tom nalazištu; i od svega ulova na takvim novim nalazištima plaća se državi također »prava i točna desetina« u znak priznanja mletačkog vrhovnog državnog vlasništva.⁴²⁹

Razvijajući svoje poduzetništvo G.B. Galbiani je najprije 8. VI. 1754. sklopio ugovor o »družini za lov koralja« s desetoricom paruna barki za lov koralja iz grada Trapani u južnoj Italiji, i to uz ovakve uvjete:

»Družina« traje od 8. VI. 1754. do 8. IX. 1754, a lovit će se samo u Dalmaciji; paruni daju svojih 12 barki (filuka) na kojima će, prema mletačkim propisima, biti polovica posade iz zemlje vlasnika tj. podanici Kraljevine Sicilije, a druga polovica ljudstva podanici Mletačke države; o troškovima za lov i za hranu vodit će se točne evidencije, jer se ti troškovi odbijaju od ukupnog ulova; po odbitku troškova od »netto koralja« izdvaja se 10 posto u korist poduzetnika Galbianija; ostatak, odbivši troškove i desetinu državi, dijeli se u toliko udjela, kako je predviđeno priloženim posebnim uglavcima; nakon što je utvrđen udio

⁴²⁸ Isto, 155, 158.

⁴²⁹ Isto kao u bilješci 425. Tekst terminacije nije potpun.

svakog mornara i zapovjednika, koralj ostaje deponiran kod Galbianija, te prema mletačkim propisima ima biti dopremljen u Veneciju, što će se izvršiti na zajednički trošak paruna i poduzetnika; u Veneciji će taj koralj biti pridružen ostalom koralju što ga ulove druge barke u moru Dalmacije, pa će to sve biti prodano »obrađivaču koralja« (>al fabricatore de corali«) suglasno mletačkim propisima, a ako bi nešto preostalo, što taj nije kupio, prodat će se za gotov novac, ili će se podijeliti, već prema volji stranaka; u bracerama koje su već opremljene za lov moraju u svakoj među članovima posade biti po 4 podanika Mletaka s dva strana mornara; ako preostane, s barki ovih stranih paruna, 18 stranih mornara bez mjesta na sveukupnim barkama kojima se ide u lov, poduzetnik Galbiani će se pobrinuti da se opremi još 5 barki na kojima će se oni smjestiti, a ako se o tome ne postigne odluka, spomenuti mornari imaju pravo udjela od ukupnog lova kao i oni koji su otišli u lov; pri raspodjeli sav ulovljeni koralj čini jednu cjelinu, bez obzira na to koja je barka više a koja manje ulovila; zapovjednici filuka i bracera moraju svakih 15 dana dostavljati poduzetniku svu količinu ulovljenog koralja; pod obavezom zakletve ima se zaista čitav ulov predati poduzetniku, a tko nešto utaji, kažnjava se gubitkom svojega udjela.⁴³⁰

Od sedmorice paruna domaćih bracera koje se tu spominju bili su 2 iz Murtera, 2 iz Rogoznice, 1 iz Žirja i 2 iz Žirone (Drvenika).⁴³¹

Slijedila su iduće 1755. god. još dva srodna ugovora, na istim načelnim osnovama, s ponešto modificiranim detaljima, jedan 16. VI. 1755. sa 6 paruna iz Liparija,⁴³² i drugi 22. VI. 1755. sa 9 paruna (1 iz Liparija, a ostali iz Napu-

⁴³⁰ HAZd. Spisi šibenskog bilježnika D. Semonića, fasc. IV, 1753—1754, 337b—342b. U prilogu ugovoru dati su obračuni udjela redom za svaku filuku. Evo jednog primjera:

Parun Antonio da Paulo pok. Francesca iz Lipara.	
Udio filuke 1 1/2, i udio tog paruna kao ribara, te za zadržavanje barke, čini svega tri i po udjela	3 1/2
Udjeli triju mornara	3
	6 1/2
Udio Galbianija za četvero mornara »Slavena«	4
Ukupno udjela	10 1/2
Slični su obračuni i za bracere. Primjer:	
Parun Ivan Raboe Ivanov iz Murtera s bracerom za račun Galbianija, uključivši 4 mornara = 5 udjela	
Dva mornara iz Lipara, »tj. ribar«, dva i po udjela	5
	2 1/2
Ukupno udjela	7 1/2

⁴³¹ Isto, 342a—342b, gdje su ovako navedeni:

Zuanne Raboe di Zuanne da Morter, Michel Pasanin di Zuane da Zirona, Giacomo Raboe di Marco da Morter, Tomaso Ducich q. Iuan da Zirona, Zuanne Alici q. Simon da Zuri, Giuseppe Ercegovaz di Biasio da Rogosniza, Marchiol Vidovich di Antonio da Rogosniza. Za svakog je izričito navedeno »con brazera«.

⁴³² HAZd. Spisi šibenskog bilježnika D. Semonića, fasc. V, 1754—1757, 255b—257b. Ugovor s šest paruna, svi iz Liparija u Kralj. Siciliji. Oni daju šest filuka, a Galbiani svojih šest, na svih 12 bit će kao paruni i upravitelji lova 2—3 iz Lipara, a ostala posada iz redova podanika Mletaka. Od ukupnog ulova 8 posto se odbija za poduzetnika Galbianija, a ulov mu se »od vremena do vremena predaje«. Odbivši poduzetnikov dio i troškove, ostatak ulova bit će prodan ako se dogovore s poduzetnikom; u protivnom isti je dužan da parunima isplati dio novca da mogu svoje filuke odvesti kući; dvojica paruna ostaju u Šibeniku, pa će s poduzetnikom poći u Veneciju, 15 dana po svršetku lova, s čitavim ulovom, na zajednički trošak; prema dekretu Senata ulovljeni koralj se ima prodati obrađivaču koralja, a eventualni ostatak se dijeli ili prodaje. Po jedan od paruna bit će »capo« za šest filuka, a drugi za ostalih šest, a za to će dodatno dobiti po pola udjela. Odvojivši 8 posto poduzetniku i sve troškove preostali se ulovljeni koralj dijeli na 103 1/2 karata, od čega 64 1/2 karata pripadaju zapovjednicima filuka i njihovim mornarima »u koje se ubraja i parun Gaetano iz Napulja«; ostalih 49 karata pripadaju poduzetniku Galbianiju.

BERNARD STULLI

lja).⁴³³ To su bila tri ugovora sa stranim parunima, za njihove barke i lovce, sveukupno: 40 barki od kojih 21 iz južne Italije i 19 iz šibenskog kraja, te 276 ljudi na njima, od čega 156 iz šibenskog područja, a 120 iz južne Italije. Svakako velika flota lovaca koralja po dalmatinskom moru, kakve, čini se, nije bilo ranije u akciji tijekom dviju godina, pa niti ako se uzme samo jednogodišnja sezona lova.

Nakon toga, tijekom 1755. god. Galbiani sklapa deset »sporazuma o lovu koralja« s grupama iz šibenskog područja, i to: 4 sa Zlarinjanima, 2 s Prvićanima, 4 s onima iz Rogoznice.⁴³⁴

Primjera radi, u ugovoru od 26. I. 1755. sa 14 Zlarinjana, G.B. Galbiani, kao »poduzetnik lova koralja u morima dominija Serenisime«, utanačuje: sklapa se »sporazum o lovu koralja«; imenovani Zlarinjani se obavezuju da će pripravno služiti, točno i besprijekorno, u lovu koralja na barkama koje odredi Galbiani, a u vremenu od 8. travnja do 8. rujna 1755, tj. kroz 5 mjeseci kontinuirano; da će slušati zapovjednika barke, što će ga odrediti Galbiani, pod prijetnjom kazni predviđenih u terminaciji Magistrata cinque savi alle mercanzie; lovit će se samo u morima koje odredi Galbiani, izuzevši Levant. Poduzetnik Galbiani platit će im za tih 5 mjeseci, po osobi, 160 lira, uz troškove prehrane. Imenovani potvrđuju primitak određenih iznosa akontacije.⁴³⁵

Po ovakvom su obrascu sklopljeni svi navedeni ugovori. Njima je za lov koralja u god. 1755. angažirana ukupno 81 osoba, i to: 38 iz Zlarina, 21 iz Prvića, 18 iz Rogoznice, 3 iz Primoštena, te 1 iz Vrgade sa zadarskog područja.

Sveukupno, na temelju svih 13 ugovora, lovilo je 1754—1755. god. koralje preko 280 osoba s oko 50 barki, svake od tih dviju godina (1754. i 1755) oko polovica od toga.

⁴³³ Isto, 265a—266e. Ugovor s devet paruna, jedan iz Liparija, a ostali iz Napulja; oni daju tri filuke, a Galbiani dodaje svojih šest. Od ulova se najprije odvajaju svi troškovi lova i ishrane, što ih je snosio poduzetnik Galbiani. Ulov će se povremeno dovoziti poduzetniku u Šibenik, i to u kasama, kojih ključeve drže paruni. Po svršetku lova, moraju zapovjednici i paruni da »pročiste koralj, na način kako to čine u Livornu« (»ad uso di Livorno«). Dalji postupak kao u gornjem ugovoru, no u Veneciju treba odvesti koralj u roku od osam dana nakon što bude pročišćen; ako ih to čišćenje zadrži dulje, troškove snosi poduzetnik. Koralj se predaje »alla fabbrica a Venezia«; što se tamo ne proda, dijeli se ili prodaje, po dogovoru, a bude li potrebno u tu svrhu poći i u Livorno ili Genovu, trošak za to se zajednički snosi. Ako zbog nevremena bude štete na nekoj filuki, ta se šteta naknađuje od cjeline ulova. Po odbitku troškova, netto koralj dijeli se na karate, na način kako je to u prilogu izvedeno.

Obracun je po barkama — »filukama«, za svaku posebno. Primjer:

Udjeli Napolitanaca:

Parun Cesare Acart q. Domenico dalla Torre di Napoli,	
za njegovu osobu, udjela dva	2
Giacomo Acart d'Agnello, jedan i po udio	1 1/2
Napolitanski udjeli svega	3 1/2

Udjeli Galbianija:

Za četiri »Slavena« (»Schiavoni«), četiri udjela	4
Galbianiju za njegovu filuku, »za pravo lova«, za troškove boravka izvan Šibenika, za zadržavanje barke, tri udjela	3

Udjeli Galbianija svega 7

⁴³⁴ Isto, 155b—156b, 156b—157b, 157b—159a, 159a—160a, 160a—161a, 161a—161b, 162a—162b, 164b—165a, 165a—166a, 166b—167b.

⁴³⁵ Isto, 157b—159a. Za hranu koju dobiva posada rabi se termin »bocolica«. Akontacije se u ovom ugovoru kreću od 54 lire, kao najviše, do 14 lira i 10 solidi kao najniže, a pretežnije su po tridesetak lira.

Nije nam poznato kakav je bio gospodarski uspjeh ovih Galbianijevih kampanja lova, sve do 1760. god. kada je istekao njegov zakup. Fiskalni odvjetnik je zabilježio da je od te godine »napušten u Dalmaciji lov koralja«, da nije bilo više zakupa, dodajući: »niti je to itko tražio«. ⁴³⁶ Reklo bi se po tome da Galbianijevo poduzetništvo nije bilo baš uspješno, a tim je manje onda bilo za naše Zlarinjane, Prvićane i ostale. U svakom slučaju ti domaći ljudi, unajmivši svoju radnu snagu, nisu mogli dobro prolaziti. Kako smo vidjeli, poduzetnik Galbiani im uopće ne da direktnog udjela u lovu, već ih on isplaćuje u lirama dalmatinske monete, a robu prodaje u Veneciji zaradivši još i na razlici moneta. I još k tome: koristeći se njihovom potrebom za gotovim novcem, daje im akontacije u novcu i u namirnicama, ostvarujući i pri tome značajnu eksploataciju njihove radne snage. Radilo se o ljudima koji su bili ribari i zemljoradnici, a kako su rješavali pitanje svojih poslova u tim djelatnostima za vrijeme petmjesečne odsutnosti na moru u lovu koralja, sigurno i uz pomoć ženske i dječje radne snage, to na žalost po slabo sačuvanim izvorima ne možemo rekonstruirati.

Što se tiče zanimanja stranaca za lov koralja u Dalmaciji, fiskalni odvjetnik misli da njih odbijaju mletački propisi po kojima ne mogu loviti svojim brodovima s potpuno svojom posadom. ⁴³⁷

Razmahala se, međutim, ponovno akcija vlasnika ljetnih trata sardelara protiv lova koralja. Fiskalni je odvjetnik također pribirao o tome dokumentaciju, pa je konzultirao i dva iskusna ribara na srdele, a ujedno vješte i lovu na koralje. Bili su to Ante Jareb (74 god.) iz Prvića i Tomo Jajac (50 god.) iz Žirja, a i oni su se izjasnili da je lov koralja vrlo štetan za lov srdela: jer da manipulacija s oruđem za lov koralja biva tako silovita i bučna, da ribu »izbezumi« i srdele bježe na otvoreno more, zbog čega da »propada gotovo čitav ulov«; ista silovita manipulacija da trga i odnosi »ispašu« — hranu srdela, što da je utvrđeno »dugim iskustvom ribara od zanata, kao i koraljnom materijom nađenom u ulovljenim srdelama!« ⁴³⁸ Ta su dva ribara dala i popis onih »starih sikâ« oko Žirja, kod kojih je najobilniji ulov koralja. ⁴³⁹

⁴³⁶ Naučna biblioteka Zadar. Ms. 64: »Scritture fiscali all'Eccemo. Consiglio de' Quaranta civil novo, corse sotto il generalato Foscari, e compilate dall'avvocato fiscale Niccolò Pasquali Pima«, 335.

K. Stošić, Sela . . . 180, i J. Soldo, n.d. 57—58, navode Galbianijevu aktivnost iz šezdesetih godina 18. st., ali izgleda da je to bilo izvan Jadrana.

⁴³⁷ Naučna bibl. Zadar. Ms. 64, 335—336.

⁴³⁸ Isto, 337—342.

⁴³⁹ To su slijedećih devet »sikâ« kod Žirja:

1. Stara sika rečena Bačvica, oko dvije milje od Žirja i pošte za lov srdela.
2. Stara sika rečena Pod Sedlo, tri milje od Žirja i pošte za lov srdela.
3. Stara sika rečena Lucijeta, pod Žirjem, tri milje zapadno, a isto toliko i od pošte za lov srdela.
4. Stara sika rečena Pod Lkorada, oko jedne milje od Žirja i po milje od pošte za lov srdela.
5. Stara sika rečena Velika, šest milja od Žirja, i šest od pošte za lov srdela.
6. Stara sika rečena Bakul, oko jedne milje od Žirja i od pošte za lov srdela.
7. Stara sika rečena Pod Maševina, oko dvije milje od Žirja, i tri milje od pošte za lov srdela.
8. Stara sika rečena Svilan, pet milja od Žirja, i pet od pošte za lov srdela.
9. Stara sika rečena Pod Zavlina, dvije milje od Žirja, i dvije milje od pošte za lov srdela.

U ovoj kampanji protiv lova koralja država je naravno ocjenjivala koliko joj donosi daća od ribolova, a koliko desetina od koralja, pa je sigurno to bilo odlučujuće za rješenje a ono je dakako govorilo u prilog ribolova. Odatle i duka iz 1778. god. o »apsolutnoj« zabrani daljeg lova koralja. Trebat će ipak još istražiti koliko su na takve odluke Venecije utjecala i nastojanja mletačke državne vlasti da iz Dalmacije što potpunije udalji ljude iz južne Italije, iz koje je u Dalmaciju tako intenzivno pritjecao kontraband soli, a isto takvim kontrabandom odlazili iz Dalmacije toliki barili posoljene ribe; sve uz pomoć tolikih sudionika, a tko su sve oni, posebno tko su glavni posrednici, to nije nitko znao u cjelini, pa ni mletačka vlast!

Sinovi ranijeg poduzetnika Galbianija odlučili su da 1781. god. zatraže dozvolu za lov koralja. Ishodili su 1788. god. povoljno rješenje, pa su, zajedno s S. Cozzijem iz Venecije, dobili isključivi privilegij lova koralja »u morima Dalmacije od Kvarnera do Boke kotorske«, na 6 godina, samo sa 4 barke, uz uobičajenu desetinu, a inače »bez tereta i davanja državnoj blagajni«. ⁴⁰ Novi poduzetnici sklopili su 23. V. 1789. ugovor o lovu na koralje sa četvoricom zlarinskih paruna, uz ovakve uvjete:

Imenovana 4 zlarinska paruna lovit će koralje sa svoje 4 barke (ne više), svaki sa svojom, samo danju a ne noću, uvijek na udaljenosti od najmanje 3 milje od pošta ribarskih, samo u sezoni lova 1789. god. Nakon toga nemaju prava nastaviti lov, jer će o poduzetnicima zavisiti kome će povjeriti lov u slijedećim sezonama. Dapače, po svršetku lova 1789. god. moraju imenovati predati poduzetniku svoj »inženj« za lov koralja, »sa svim oruđem i priborom za taj lov, i to u depozit«; ako poduzetnik ne povjeri istima lov koralja i 1790. god., dužan je parunima na početku nove sezone lova platiti za svu tu deponiranu opremu po procjeni jednog ili više vještaka, a oprema ostaje poduzetnikovo vlasništvo. Za troškove lova poduzetnik daje predujam, koji mu se ima vratiti, a za koji iznos paruni odgovaraju solidarno. Ulovljeni će se koralj držati u svakoj barci u posebnoj kasi s dva razna ključa, jedan kod upravitelja barke, drugi kod paruna. Koralj se povremeno šalje i pohranjuje u kući Galbianija u Šibeniku, uz utvrđivanje količine koja se donosi; paruni i mornari ne smiju, ni pod kakvom izlikom, uzimati i raspolagati, pa ni najmanjim dijelom koralja, »pa niti za naušnice« (»nemmeno per ponerlo all'orecchia«), kao što je bivalo u prošla vremena; sve treba predati u ruke Galbianija, svaki prekršaj se kažnjava s 25 dukata u korist poduzetnika. Po svršetku lova sav koralj mora biti u kući Galbiani radi otpreme u Veneciju, u smislu postojećih propisa. Prije otpreme ima se koralj na trošak poduzetnika dobro pročistiti, »ad uso di Livorno«, razvrstati, rasporediti, klasificirati, posebno vodeći računa da se izdvojeno drži »crveni cvjetni koralj« (»il corallo fiorito rosso«). Tara se računa 10 posto. Izdvojivši dio ulova kojim će se namiriti desetina i pošto se dobije koralj »netto od tare i od desetine«, poduzetnik će plaćati parunima u moneti Dalmacije po težini velike mletačke libre (à 12 unča po libri!), a po ovoj tarifi: koralj savršeno pročišćen »ad uso di Livorno« à 48 lira za 1 libru; koralj »sbianchito e

⁴⁰ HAZd. Arhivalije obitelji d'Erco. Terminacija Magistrata cinque savi alle mercanzie od 10. VIII. 1787, potvrđena dekretom Senata od 10. IV. 1788.

raschiato« à 8 lira po libri tako da se »cvjetni« (il fiorito) plaća à 105 lira po libri; »le punte a tanagliature« plaćaju se à 6 lira po libri. »Il terraglio« se mora platiti 10 mletačkih talira. Ako poduzetnik pronađe nove »sike« za lov, paruni iz ovog ugovora nisu dužni da tamo love, a niti mogu bez dozvole poduzetnika. Za takav lov potreban je nov ugovor. Ulovi li se, po ovom ugovoru, veća količina pročišćenog koralja od 200 libri po barci, poduzetnik će platiti 6 lira više po libri. Kao predujam za troškove lova poduzetnik stavlja na raspolaganje iznos od 100 cekina.⁴⁴¹

I opet su Zlarinjani udaljeni od neposrednog udjela u ulovljenim koraljima te isplaćeni kod kuće u dalmatinskoj moneti. Druga je karakteristika gornjeg ugovora povećane mjere protiv prisvajanja koralja, koje je očito bilo u porastu. I po isteku gornjeg zakupa 1795. god. Zlarinjani su, zajedno s još nekima iz šibenskog područja, nastavili loviti koralje za svoj račun bez ikakve dozvole, pa im je vlast 1796. izdala poseban proglas o zabrani lova.⁴⁴²

Galbianijevi su još 1794. god. pokrenuli postupak da dobiju ponovno zakup lova, i to na daljih 10 godina,⁴⁴³ ali im mletačka vlast do svoje propasti 1797. god., čini se, nije riješila zahtjev. Već prve godine austrijske vladavine u Dalmaciji uspijeva im dobiti rješenje 16. XI. 1798. za lov kroz 5 godina. Nova državna vlast ovako uvjetuje svoju dozvolu:

Galbiani dobiva »isključivo pravo lova koralja u Dalmaciji« kroz 5 godina, računajući od 1. I. 1799. Dužan je o svom trošku podići u Šibeniku radionicu koralja, i to kroz prve 4 godine trajanja ugovora, a ne učini li to, gubi isključivo pravo lova koralja. Poduzetnik se obvezuje započeti lov sa 4 barke, kojima će upravljati lovci iz Napulja, podučavajući domaće u lovu, a sva ostala posada da budu podanici Austrije. Pronađu li se nova nalazišta koralja, broj se barki može povećati do 30, 40 i više, ali da se ne uzimlju one koje su angažirane u stalnom lovu srdela, škombra i gavuna. Barke za lov moraju imati potvrde o dozvoli lova, za koje svake godine mora poduzetnik platiti 8 fjorina po barci; bez takve potvrde nema prava lova. Iz naslova »regalija« poduzetnik mora platiti za svaku barku godišnje po 32 fjorina državnoj blagajni. Poduzetnik se odriče tražiti asistenciju državnih brodova za zaštitu svojega lova. Za koralj koji se bude bilo kada izvezio platit će poduzetnik daću tridesetine.⁴⁴⁴

Dakle za poduzetnika i za lovce koralja u biti se ništa promijenilo nije. Novi su samo naslovi za stara davanja državi. Isto je tako ostao u praksi i samovoljan lov koralja, pa austrijska vlast izdaje 1. XII. 1798. »Razglas« objavljujući:

Galbaniju je »vlast gnemu samu data od lova koralov«, pa stoga: »da bude svakome zabagneno smuchivati« taj lov, »koi lov iest dopusteno samo brodo-

⁴⁴¹ HAZd. Spisi šibenskog bilježnika N. Semonića, 1785–1790, 243b i slijed. Slijedeći zlarinski paruni sklapaju ovaj ugovor: Josip Marković pok. Mate, Tomo Kordić pok. Nikole, Šime Kordić pok. Nikole i Mate Vukov pok. Nikole za sebe i za Gašpara Vukova pok. Nikole. Za prvu četvoricu se ističe da su paruni i upravitelji (»padroni e direttori«) svojih vlastitih barki.

⁴⁴² J. Basioli, n.d. 159.

⁴⁴³ HAZd. Spisi gen. providura A. Querinija, 1795–1797, III, poz. 22.

⁴⁴⁴ HAZd. Arhivalije obitelji d'Erco. Tekst ugovora od 15. XI. 1798.

vim i gliudim postavlieni na sluxbi od sakupnika«, »pod pedipsu izgubliegna mriža i ostali alati i korala, koie ostachie za korist od sakupnika, i od fiorinta 200 za prvi put«, »a u zgodi od pridobiveno drugo sagramissegne bichie nado-stavlieno pedipsi u jaspre, izgubliegne brodova i drughe pokore u oblasti od pravde«. Svaki brod koji lovi mora imati potvrdu potpisanu od zakupnika. U roku od 14 dana od ovoga proglasa, »da ima svaki tkoi bi ima korala ocitovati svoioi staressini od mista«, pa će zakupnik imati preče pravo kupnje toga ko-rala ukoliko mu cijena odgovara (»da more naipervi pazariti aliti kupovati kad bi pristojala gnemu cina«). Ako mornari i druge osobe u službi zakupnika potajno prodavaju ili kupuju koralje, državna će vlast protiv njih postupiti. »Gospodari od alata sluxechise tom lovu prikazachiese sakupniku u rok od 14 dana, koi za gotove novce kupichie po cini utvergienoi od prave stime, a uzgodi da nebi hotili prodati, aliti bi naslise u nadstupliegne bichie podloxni izgubiti alat isti«, a još će k tome platiti kaznu u novcu.⁴⁴⁵

I nova vlast sve više prijeti. Lov mimo propisa i dozvola uzeo je tolikog maha da se pribjegli mjeri prisilnog otkupa opreme za lov koralja u korist zakupnika! Sudeći po podatku o 3.000 libara ulova u 1804. god.,⁴⁴⁶ izgledalo bi da je lov bivao uspješan, ali drugi izvori govore protivno.⁴⁴⁷ Radionice za obradu koralja Galbiani nije ni u ugovorenom roku niti kasnije osnovao.

Za vrijeme francuske uprave vrijedi spomenuti odredbu poznatog Dando-lova »Pravilnika« iz 1808. god. o slobodnom lovu koralja samo tamo gdje se ne love srdele. Iste godine zakup dobiva Tomo Juranović rečeni Makale iz Zlarina, na 9 godina, uz daću od 40 for. godišnje po barci, te s obavezom da sva posada bude iz — **Zlarina**.⁴⁴⁸ Zapravo od tada, uz iznimku 1817. god.,⁴⁴⁹ Zla-rinjani drže zakup lova koralja, ne samo na području šibenskog arhipelaga nego kao i raniji zakupci: od Kvarnera do Boke Kotorske. Zakupci su iz re-dova obitelji Beban i Makale, no uglavnom iz potonje obitelji.⁴⁵⁰ Kroz prvu polovicu 19. st. bio je to priličan intenzivan lov, koji je zakupcima donosio koristi. Starih sporova s ribarima na srdele bilo je uvijek u izvjesnoj mjeri. Tako npr. i god. 1846, kada je 13 Zlarinjana, svi lovci koralja, u općinskom uredu dalo izjavu:

Prema ugovoru što su ga 26. IV. 1846. sklopili s Nikolom Makale »poduzetni-kom isključivog prava lova koralja u vodama Dalmacije«, spomenuti su lovci ovlaštteni »na slobodan lov koralja u vodama Dalmacije bez ikakva ograničenja i izuzetka osim samo za tzv. secca vecchia«. Krenuli su 1. V. i zašli u lov u vode Lastova, na uobičajen način. Na razmaku od dvije milje od pošta za lov srdela zaustavljeni su i svi su sa strane Općine Lastovo globljeni sa 9 fjorina i 20 ka-

⁴⁴⁵ HAZd. Stampe, sv. 4, br. 301.

⁴⁴⁶ J. Basioli, n.d. 160.

⁴⁴⁷ G. Concina, *Viaggio nella Dalmazia litorale*. [Udine] 1809, 28, u pismu 25. V. 1804. iz Šibenika:... »La pesca dei coralli è un esclusivo diritto della famiglia dei conti Galbiani, i quali peraltro non se ne servono per essere le spese maggiori del ricavato«.

Na str. 30 kaže, da kanonik Makale ima »kolekciju koralja«.

⁴⁴⁸ J. Basioli, n.d. 160.

⁴⁴⁹ Isto, 161. Te je godine zakupac iz Napulja, ali pada pod stečaj.

⁴⁵⁰ Isto, 161.

rantana, jer da su prekršili norme o ribolovu na moru. Neki su pošli u vode Korčule, neki u vode Hvara, i svi su jednako bili odbijeni od tamošnjih vlasti. I u vodama Visa je bio isti otpor, pa su se obratili tamošnjoj općini tražeći dozvolu za lov koralja bar kod obližnjih otoka na razumnoj udaljenosti od njih, ali su im općinski organi kazali: »lov koralja ne može se vršiti ne samo oko otoka Visa nego niti oko otoka što pripadaju općini Vis«, dodajući: »ili vojskama, ili tratama, posvuda se vrši lov srdela«. Odbijeni tako posvuda gdje su prije slobodno lovili koralj, s najviše uspjeha, s »jedinih mjesta gdje ima koralja« (prošle su godine obišli sva druga mjesta u Dalmaciji bez rezultata), vratili su se imenovani kući u Zlarin, kako bi zakupca požurili da traži garanciju svojih prava lova koralja u Dalmaciji, pa da njima omogući slobodan lov i izvršavanje njihovih obaveza. Ako se navedene smetnje ne uklone, oni ne mogu poduzeti lov, pa da uz tolike troškove unište i sebe i svoje obitelji.⁴⁵¹

O određenom uspjehu zlarinskog koraljarstva u prvoj polovici 19. st. govore i već ranije citirani podaci iz katastarskog operata izrađenog 30-tih godina 19. st.⁴⁵²

Kroz drugu polovicu 19. st. postepeno opada to koraljarstvo,⁴⁵³ iako je austrijska državna vlast zakonom od 1868. proglasila lov slobodnim od svih nameta. Konjunktura vinogradarstva i pomorstva u većem dijelu toga razdoblja jača intenzitet tih djelatnosti na račun korištenja plodova iz mora. Konkurencija proizvođača i finalne obrade iz Italije, uz tamošnja nova bogata nalazišta, čini sasvim nekonkurentnim lov i plasman na tržište kako se prakticira u Dalmaciji.

Okolo god. 1900. Lorini je zabilježio: »Nije tako lako da se naši prosti i neimućni ribari posvete ovom lovu«; trud se vrlo kasno naplaćuje, a nije lako naći »glavničara« koji će pozajmiti potrebna sredstva, »pak nam koraljski obrt nemilo propada«; u Zlarinu postoje još samo tri vješta lovca koralja, a već je peta godina da se Zlarinjani više ne bave tim lovom.⁴⁵⁴ Zadarski kapitalist Luxardo bio je svojedobno nešto pokušao i u ovoj djelatnosti, ali se vrlo brzo povukao iz nje.⁴⁵⁵

U prvom deceniju 20. st. Zlarinjani ipak nešto ponovno pokušavaju. God. 1904. ulovili su »do 200 kg koralja i nisu ga mogli prodati, a tu im leži preko 7.000 kruna glavnice i truda«. ⁴⁵⁶ Ranije su »svoj krvavi trud davali tuđinu uz

⁴⁵¹ ASCS. Arhivski fond Općine Zlarin, sv. 44, god. 1846.

I spužvari iz Krapnja imali su iste godine srodne teškoće izvan svoje općine. Vidi: R. d'Erco, n.d. 162.

⁴⁵² Vidi tekst ovog poglavlja uz bilješku 396.

⁴⁵³ Godine 1855/1856. propao je zakupnik Nikola Makale; 20. IV. 1860. traži on spas od potpunog financijskog sloma, pa predstavkom na Ministarstvo financija u Beču moli za obzir prema njegovoj obitelji i za neke olakšice. Još ni god. 1891. nisu državnoj blagajni bila namirena njegova dugovanja. Vidi: HAZd. Financijsko ravnateljstvo u Zadru, sv. 7.

Donoseći podatke i o koraljarstvu C. Marchesetti, *La pesca lungo le coste orientali dell' Adria. Trieste 1882*, str. 100—101, daje pregled i glavnih lovišta u šibenskom arhipelagu. Po njemu ponavljaju to: F. Pax — I. Müller, *Die Anthozoen fauna der Adria. Fauna et flora adriatica*, vol III, Split 1962, 89. Na str. 93, slika 38 donose i kartografski prikaz lovišta koralja.

⁴⁵⁴ P. Lorini, n.d. 161 i slijed.

⁴⁵⁵ »Hrvatska rieč«. *Sibenik*, br. 599/24. XII 1911, str. 3.

⁴⁵⁶ Isto, br. 14/7. VI 1905, u članku: »Lov koralja«.

bezicienu, a sad ih je ostavio na cjedilu kad su u najvećoj biedi i nevolji.⁴⁵⁷ Formirana je i »Ribarsko-koraljarska zadruga« i to 18. IV. 1911. u Šibeniku, gdje se imala urediti i radionica za »brušenje koralja«, a za koju su 1912. god. naručeni i strojevi u Češkoj.⁴⁵⁸ Iste je godine zadruga imala koralja u vrijednosti od 10.454,40 kruna, a najavljivala je i lov »na novootkrivenim bracima, otkrivenim ove godine«, i to posebnim spravama, kojima će se zamijeniti stari »inženj«.⁴⁵⁹ Praktički se u svemu ipak nije daleko došlo, a ova šibenska zadruga je kasnije i likvidirala.⁴⁶⁰ God. 1931. osnovana je u samom Zlarinu »Koraljsko-spužvarska zadruga«. Imala je 1932. god. 22 člana, poslovni udjel od 450 din., a 4.500 din. uplaćenih udjela.⁴⁶¹ Iste je godine zadruga očekivala od vlade: »pomoć sa jednim aparatom modernim sa kojim bi čovjek mogao da otiđe i na 100 metara dubine pod vodu i da pod vodom stoji do 4—5 sati, bez pogibelji za život, tada bi se iz morskih dubina moglo vaditi neizmjereno blago do kojeg čovjek još nije niti dopro te se nalazi netaknuto«; »kad bi kr. vlada iz svojih sredstava danas isplatila učitelja brusara koralja koji bi našu mladež podučio u brušenju i preradi, onda bi glavna i najveća jezgra vrijednosti ostajala u našoj državi na blagostanje«.⁴⁶² Po izvještaju za godišnju skupštinu 1937. god. vidi se da je bilo izvjesnih rezultata, no ipak vrlo skromnih i beznačajnih za cjelinu gospodarstva otoka, koje se inače nalazilo u stalnoj kriznoj silaznoj putanji. Naime, zaliha je bilo: 113 kg i 50 g koralja, i k tome zaključak: »Prema tome za ovu godinu ne iziskuje nužda da se vadi i gomila suvišan koralj, a ako bi se uspjela prodati sirovina, ravnateljstvo bi se odlučilo na lov. Prošle godine najavio se jedan trgovac iz Zadra kojemu su bili poslani uzorci, ali se dalje nije javljao«!⁴⁶³

Iz pomorske prošlosti

Već zbog prirode otoka i pripadnih mu otočića, te položaja ove zlarinske otočne skupine u šibenskom arhipelagu, moralo je i pomorstvo biti davnašnje zanimanje Zlarinjana. Na otoke se zaista nije moglo niti otići, pa svakako ni živjeti na njima, a da se ne mora ploviti. Čitav niz poslova vezanih uz poljoprivredu i stočarstvo, dakle i ne spominjući ribarstvo, mogao je zlarinski se-

⁴⁵⁷ Isto, br. 469/24. VIII 1910, str. 3: »Za koraljski obrt«.

⁴⁵⁸ Isto, br. 536/19. IV 1911; br. 655/12. V 1912.

⁴⁵⁹ Isto, br. 670/23. VI 1912.

⁴⁶⁰ ASCS. Arhivski fond Općine Zlarin, sv. 549, god. 1932. Iskaz o stanju zadrugarstva. U iskazu stoji: »Prestala raditi (mučke likvidirala)«. Pokušaj sa zadrugom 1922—1925. god. nije uspio. Vidi: J. Perić, Lov koralja i spužava u Dalmaciji. »Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena«, knj. 32/1, Zagreb 1939, 166—167.

⁴⁶¹ ASCS. Arhivski fond Općine Zlarin, sv. 549, god. 1932. Iskaz o stanju ...

⁴⁶² Isto. Izvještaj Koraljsko-spužvarske zadruge, prot. br. 126, P. 42, od 1. VI 1932, pod naslovom: »Običaji lova koralja i spužava«.

⁴⁶³ Isto, sv. 549, god. 1937. Izvještaj zadruge od 22. III. 1937, upućen Banskoj upravi u Splitu, kojim dostavlja zapisnik svoje glavne redovne godišnje skupštine, održane 7. III. 1937. Za povijest zlarinskog koraljarstva vidi i: F. Pax — I. Müller, Die Anthozoenfauna der Adria. Fauna et flora adriatica, vol. III, Split 1962, 88—94; S. Zupanović. Prilog izučavanju morske faune šibenskog područja. Šibenik, spomen zbornik ... 554—556.

O zlarinskim pokušajima obnove lova koralja poslije drugog svjetskog rata piše i: M. Ljubić, Prvi koralji iz dubina Jadrana. Slobodna Dalmacija, br. 2425 od 22. XI 1952.

ljak da obavlja jedino sve boljim svladavanjem pomorskih vještina i kumuliranjem, kroz generacije, iskustava za sve bolju i uspješniju mobilnost i na moru kojim je bio okružen. K tome, na pomorsku ga je djelatnost silila i neophodna i neizbježna veza s višom i vrhovnom vlašću koja se nalazila na susjednom kopnu. I još k tome: ta mu je vlast vrlo rano, po normama srednjovjekovnog društva i države, nametnula razne, pa sukcesivno sve raznovrsnije, »realne i personalne« radnje — »službe« (»facjune«), i to kao otočaninu naredila mu je njihovo vršenje na moru. Morao je da vesla i uopće da radi bilo koji dio poslova kao član posade u barci, brodici ili većem brodu, a vrlo je često mnoge od tih pomorskih službi, kako smo vidjeli iz prethodnih izlaganja, morao izvršiti — »svojom barkom«. Bile su to obaveze koje su ga teretile od ranijeg srednjega vijeka, kroz tolika stoljeća, sve do u 19. st. Dakle, ako i ne uzmemo u obzir onu tako reći dnevnu pomorsku djelatnost vezanu uz razne poslove obrade zemlje i stočarstva na raznim obalnim predjelima otoka i na obližnjim otočićima, pa i ako ne vodimo računa o ne tako često ali teškoj pomorskoj djelatnosti, koju su i Zlarinjani kao državni podanici morali vršiti kad je zatrebalo na ratnim brodovima,⁴⁶⁴ ostaju navedene pomorske službe (»radnje« — »facjuni«) kao pomorska djelatnost gdje se i Zlarinjanin, želio to ili ne, javljao kao neke vrsti profesionalnog pomorca.

Iz 12. i 13. st. sačuvani izvori višekratno spominju »gusarstvo« i na šibenskom području, a u jednom se dokumentu čini za to odgovornim »castrum Sibenici«. Pretpostavlja se da ga potiču Omišani, jer da su u to vrijeme Kačići šibenski župani.⁴⁶⁵ U svakom slučaju neće biti dvojbe da to ne čine samo »Omišani« bez pomoći i udjela domaćih ljudi iz šibenske pomorske regije. Izvori nam, međutim, ne pružaju podataka za poblize određivanje tko sve stoji iza tih zbivanja proglašanih »gusarstvom«, niti tko su sve sudionici i izvršioци.

Sazrijevali su u takvim okolnostima uvjeti i za razvitak one pomorske djelatnosti u užem smislu, najrazvijeniji stupanj, kojemu je težište u poslovima pomorskog prijevoza, upotrebom većih brodica i brodova. Izvan gradskih centara, tj. izvan gradskih pomorskih luka gdje dinamika izvoza i uvoza potiče najprije i najviše takav razvitak, odvija se taj proces mnogo sporije i postupnije. Sačuvani podaci iz 15. st. pokazuju nam da je Zlarin već postigao dosta toga i na takvu stupnju pomorskog poduzetništva.

Npr. 24. XI. 1441. Mate Račić »iz otoka Zlarina« izvozi u Split 14 modija ulja — »u svojoj barci« (»in sua barcha«).⁴⁶⁶ Predmet su transporta u to vrijeme: ulje, sir, smokve, med, voštanice. Luke odredišta su Split s jedne, a Rab s druge strane, ali se posluje i do Senja i Rijeke.⁴⁶⁷ Plovno se sredstvo ponajviše naziva »barka«, ali očito u značenju broda, pa i većeg broda, bez kakva i ne može biti plovidbe do Senja i Rijeke. U nizu primjera se izričito kaže da je

⁴⁶⁴ S. Ljubić, *Commissiones et relationes venetae*, t. III (1553—1571), *Zagrabiae* 1880, 126. U izvještaju sindika Dalmacije 1559. god. kaže se i za grad Šibenik da od 1.700 za oružje sposobnih »najveći dio služi na galijsima«. To je pogotovu vrijedilo za otočane. Vidi uz to i: F. Dujmović, *Staro pomorstvo Šibenika*. »Pomorski zbornik«, 4, Zadar 1966, 343—344.

⁴⁶⁵ F. Dujmović, *postanak i razvoj Šibenika* . . . 84—85.

⁴⁶⁶ Biskupski arhiv Šibenik, sv. 3, 74b.

⁴⁶⁷ Isto.

Zlarinjanin vlasnik broda. Ponekad se ista osoba jednom označuje »iz Zlarina«, a u drugom dokumentu: »iz Šibenika«. Ima primjera kada je brodar očito baš iz Šibenika, kao 21. XI. 1441, kada Nikola Stanković »iz Zlarina« dozvolom šibenskog kneza izvozi u Senj i Rijeku: 41 modij ulja, 2 vreće smokava, 8 stara meda i 50 libara voštanica; prijevoz se obavlja »u barci koje je parun magister Martin Radigostić iz Šibenika« (»in barca cuius est patronus magister Martinus Radigostich de Sibenico«).⁴⁶⁸

Nema podataka o nekoj brodograđevnoj djelatnosti na Zlarinu u ovo vrijeme, pa niti za izradu manjih barki. Zlarinjanini su kupovali brodove u drugim mjestima. Npr. 21. VI. 1459. Radoslav Hertić »iz Zlarina« izjavljuje se dužnikom Petru Račeviću iz Šibenika, na iznos od 63 libre, a to »za jedan barkozij s opremom« što ga je Hertić kupio od Račevića; isplata će uslijediti u 3 godišnje rate.⁴⁶⁹ Hertići su inače tada na Zlarinu vrlo aktivni poslovni ljudi. Pravilnik — statut glavne zlarinske bratovštine Gospe od Rašelja iz god. 1456. rabi za brod lijepi stari hrvatski termin: »plav«.⁴⁷⁰

Zlarinski su brodari u istom stoljeću sami postavljali gatove »mule«; (molum = mul, muo) u zlarinskoj luci za svoja plovila. Gatovi su tada bili njihovo privatno vlasništvo. Vidimo to iz primjera od 7. II. 1446. kada Ratko Račić »iz Zlarina«, odselivši se u Rab, i tamo nastanjen, prodaje za 22 solda »svoj gat od kamena na tom otoku (tj. Zlarinu) koji se gat nalazi pokraj gata Tomka iz Korčule i gata Radoslava Drumanića«.⁴⁷¹

Bez sačuvanih podataka ne možemo pratiti dalji razvitak zlarinskog brodarstva, ni u cjelini (uključivši manje brodice i barke za poljoprivredne poslove, te ribarice i ostale barke), niti po brodovima za pomorsko-trgovačko poslovanje. Treba međutim naglasiti opće teškoće i za cjelokupno pomorstvo šibenskog arhipelaga nastale kroz 16. i 17. st. zbog turskog pritiska iz zaleđa na dalmatinsku obalu, pa i njihovih prijetnji i akcija i s morske strane.⁴⁷² S druge strane, akcije uskoka protiv Turske odvijale su se također i preko šibenskog područja, i to, kako izvori navode, češće preko obale oko Rogoznice.⁴⁷³ Mletački progoni uskoka izazvali su uskočke represalije protiv Mletačke države i njezinih podanika, stvarajući i povećane probleme pomorsko-trgovačkoj djelatnosti duž istočne jadranske obale. No, narod je i pomagao uskoke i pridruživao se njihovim akcijama. Mletački izvještaji optužuju i stanovnike šibenskih obala i otoka da pružaju zaklon uskocima; da jatakuju s njima; da sudjeluju u uskočkim akcijama, pa i da »pod imenom Senjana« sami izvode prepade i pohode.⁴⁷⁴ U poznatim izvorima Zlarinjanini se izrijeком ne spominju, a glavne op-

⁴⁶⁸ Isto.

⁴⁶⁹ [Acta sibenicensia] rkp. u Arhivu JAZU u Zagrebu, IV b 42, 142b.

⁴⁷⁰ I. Strohal, Hrvatskim jezikom pisana pravila nekih bratstva u Dalmaciji. »Mjesečnik« Pravnčkog društva, XL, 1914. »kapitul sedmi«.

⁴⁷¹ Kao u bilješci br. 466, sv. 263, 38b—39a. Radilo se očito o malim gatovima (mullćima) od jednostavno naslaganog kamenja, koje je nemirno more ponekad i narušavalo, pa su se morali popravljati.

⁴⁷² S. Ljubić, Commissiones et relationes venetae. I (1433—1527), Zagrabiae 1876, 159; isto, II (1525—1553), Zagrabiae 1877, 155—159; S. Grubišić, n.d. 163. i slijed.

⁴⁷³ G. Novak, Mletačka uputstva i izvještaji, V (1591—1600), Zagreb 1966, 17; isto, VI (1558—1620), Zagreb 1970, 51—52, 124, 188.

⁴⁷⁴ Isto, V (1591—1600), Zagreb 1966, 223, 255; isto VI (1588—1620), Zagreb 1970, 119, 141.

tužbe upućuju se na račun Murterana, Rogozničana i stanovnika Primoštena i Zlosela.⁴⁷⁵ Mletački funkcioneri često grde stanovnike šibenskog područja, pa i otočane, da su osobe koje teško podnose neku vlast nad sobom;⁴⁷⁶ da su isti kao uskoci,⁴⁷⁷ i sl. Murterani su najdulje ostali meta takvih grdnji i optužbi. Još i god. 1786. pisalo se o njima: »Ni danas ne uživaju dobru reputaciju; u svakoj barci morskih lupeža barem jedan potječe s toga otoka, i služi im kao vodič...«⁴⁷⁸

Tek iz druge polovice 18. st. imamo mletačke službene izvještaje, ali samo s ukupnim podacima za cijelu šibensku komunu. God. 1771. za »Šibenik sa svojim teritorijem i otocima« iskazano je: 2 tartane, te 283 »gajeta i ostalih manjih plovila«. Na zadarskom području ima tada: 2 marsiljane, 10 trabakula, 3 pielega i 328 »gajeta i ostalih manjih plovila.«⁴⁷⁹ Deset godina kasnije srodan službeni izvještaj donosi ovakvo stanje: na šibenskom području: 6 tartana, kao »brodova za trgovinu«, i 519 »gajeta i barki« (-za trajekt-); na zadarskom području: 3 pulake, 36 »pandora«, 10 tartana, 20 trabakula, 4 »pielega«, sve »brodova za trgovinu«, a k tome 388 »gajeta i barki«... »za trajekt«.⁴⁸⁰

Za sam Zlarin dotadašnja pomorska djelatnost nije prelazila okvire sporrednije gospodarske aktivnosti u sveukupnom gospodarstvu otoka. Nešto je veće značenje mogla zadobiti pod sam kraj 18. st. i prvih godina 19. st., do kontinentalne blokade 1806. god. kada se u čitavoj Dalmaciji očituje trend pomorske konjunktive.⁴⁸¹ Prema izvještaju iz 1803. god. Zlarin ima 24 broda, od čega: 11 tartana i 13 bracara. Vlasnici su većinom i kapetani tih brodova.⁴⁸² Nosivost navedenih 11 tartana kreće se od 250 do 1300 mletačkih stara, i to: dvije po 1300, dvije po 800, dvije po 500, dvije po 350 i tri po 250 mletačkih stara.⁴⁸³ Koliko se izmijenilo to stanje do 1808. god., nismo mogli utvrditi.⁴⁸⁴ Za stanje poslije kontinentalne blokade i prestanka francuske vladavine u Dal-

⁴⁷⁵ Izvještaj iz 1572. god. optužuje Murter: da je postao pribježište mnogih, jer da su tamo došli mnogi iz Zlosela, pa da »plačkaju i nanose najveće štete, kako po susjednim otocima, tako i brodovima koji prolaze ovim kanalima; da ne slušaju nikoga, a vješto se kriju kad ih se želi uhvatiti i poslati na galiju. Vidi: isto, IV (1572—1590), Zagreb 1964, 23. Dalji podaci: isto, 202, 205, 206, 318; isto, V (1591—1600), Zagreb 1966, 48; isto, VI (1588—1620), Zagreb 1970, 52, 183, 168. i slijed.

⁴⁷⁶ Isto, V (1591—1600), Zagreb 1966, 223.

⁴⁷⁷ Isto, VI (1588—1620), Zagreb 1970, 122.

⁴⁷⁸ Topografia veneta... II, Venezia 1786, 62.

⁴⁷⁹ D. Božić-Bužančić, Dvije anagrafske tabele za područje Dalmacije iz druge polovice 18. st. »Arhivski vjesnik«, XI—XII, Zagreb 1968—1969, ad str. 48.

⁴⁸⁰ Isto.

⁴⁸¹ Vidi: B. Stulli, Pregled pomorske povijesti u »Pomorskoj enciklopediji«, sv. 4, Zagreb 1957, 46—47.

⁴⁸² Vj. Maštrović, Brodarstvo Dalmacije u prvoj austrijskoj vladavini (1797—1806). »Pomorski zbornik«, 6, Zadar 1968, 549. Kapetani tartana su: Josip i Mate Lovrić, Mate Tabulo, Šime Adumov, Šime Baunić, Nikola Save, Mate Strelac, Mate Dean, Ante Kordić i Marko Pivuglia. Vlasnici su bracara: Tomo Makale, Josip i Stjepan Kaloper, Tomo Strika, Ante Petrin, Mate Kordić, Ante Čikutović, Frane i Jure Manoš i dr. Citirano prema Vj. Maštroviću.

⁴⁸³ Isto, 561.

⁴⁸⁴ Za tu se godinu u literaturi već citirao dokument: HAZd. Francuska vladavina. Marina, tit. XV, 1808, filza 1 rub. 30, no sada se taj dokument ne nalazi na svom mjestu, pa se njime na žalost, nismo mogli koristiti.

maciji prvi poznati izvještaj potječe iz 1818. god., ali donosi samo ukupan broj svih vrsti »barki« na Zlarinu, kojih da ima 235.⁴⁸⁵

Nešto iscrpnijih podataka imamo tek iz 30-tih i 40-tih godina 19. st. Oni daju ovu sliku stanja:

Prema prvom katastarskom operatu sam Zlarin tada ima 44 trabakule i bracere za promet u maloj i velikoj obalnoj plovidbi. Na njima su zaposlena 184 pomorca,⁴⁸⁶ koji se uglavnom samo time bave, ne sudjelujući u poljoprivrednoj proizvodnji. Uz navedene trabakule i bracere Zlarinjani imaju, kaže se dalje u ovom operatu, gaete za razne gospodarske i ostale dnevne potrebe, dok je u ribolovu angažirano 36 barki ribarica, a u lovu koralja 23 barke.⁴⁸⁷

Citirani katastarski operat navodi da je gornje podatke dala Općina Zlarin. Općinski izvještaji za god. 1831—1833. daju, kako smo već prikazali ranije, samo ukupan broj »barki«. Na zlarinskom općinskom području otok Zlarin je tada npr. 1833. god. na prvom mjestu sa 110 »barki«, slijedi Prvić sa 108, dok Krapanj i Grebaštica daleko zaostaju sa 57 jedinica, a pogotovu zaostaje Žirje sa 16 i Kaprije sa samo 12 »barki«.⁴⁸⁸

Propisom iz 1835. god. bilo je određeno da se barka ribarica, dok ima ovlaštenje za ribolov, ne može upotrijebiti i za pomorsko-trgovački promet.⁴⁸⁹ Međutim su za promet robom korištene i manje barke, ali je kasnijim propisima bilo određeno: »barke za seoske svrhe« do 10 tona nosivosti, ako služe isključivo privatnim potrebama seljaka, ne podliježu posebnim dozvolama za plovidbu niti plaćanju lučkih pristojbi »sve dotle dok se vlasnik ne koristi njima u trgovačke svrhe ili druge namjene, nego samo: za prijevoz vlastitih proizvoda s polja do svoje kuće i na tržište, kao i za prijevoz vlastitih žitarica u mlin na meljavu, te za prijevoz radnika koji će raditi na njegovim poljima, kao i prijevoz vlastite stoke na ispašu ili na rad u polju«.⁴⁹⁰

⁴⁸⁵ HAZd. Rkp. 36. A. Schmid (?), Descrizione politico-amministrativo-statistica della provincia della Dalmazia. 1818, str. 89.

⁴⁸⁶ Državnim propisom od 9. X. 1822. određeno je da mala obalna plovidba obuhvata cijelo Jadransko more do linije Krk-Otranto, uključiv luku i kanal Krfa. Vidi: O. Fijo, Pomorstvo zadržarsko-sibenske regije u drugoj polovici XIX st. »Radovi Instituta JAZU u Zadru«, I, Zagreb 1954, 273.

Velika obalna plovidba obuhvatala je Mediteran.

God. 1823. prošireno je za kabotažu: obuhvativši Krk i jonske otoke, uključiv kanal i luku Zante; glede obala Turske i Napuljske kraljevine ostaju mjerodavne točke: rt Santi Quaranta i rt Otranta. Vidi: Raccolta delle leggi ... dell'anno 1823 per la Dalmazia ... 241. Zakonom od 7. V. 1879. definitivno je fiksirano: mala obalna plovidba prostire se na Jadran; na spoju s Mediteranom granica teče na zapadu od rta Santa Maria di Leuca, a na istoku do rta Clarenza, uključivši zaljev Lepanta i jonske otoke, kao i kanal i luku Zante; velika obalna plovidba prostire se na Jadran i Mediteran, uključivši Gibraltarski tjesnac, Crno i Azovsko more, Sueski kanal i Crveno more do luke Adena; duga plovidba obuhvaća sva mora. Vidi: Raccolta delle leggi ed ordinanze concernenti il servizio marittimo e portuale. Vol. II, Trieste 1884, 270.

⁴⁸⁷ Republička geodetska uprava SRH. Arhiv mapa u Splitu, operat za k.o. Zlarin.

⁴⁸⁸ ASCS. Arhivski fond Općine Zlarin, sv. 25, 1831. god.

Stj. Obad, Ekonomski, socijalni i politički razvoj Šibenika od 1814. do 1859. god. Šibenik, spomen zbornik o 900. obljetnici. Šibenik 1976, 339, navodi za god. 1830. ovakvo stanje plovnih objekata »na Šibenskom otočju«: Zlarin 107, Prvić 104, Krapanj 62, Žirje 14, Tijesno 17, Jezera 14, Betina 40, Murter 51, Tribunj 6.

⁴⁸⁹ Raccolta delle leggi ed ordinanze concernenti il servizio marittimo e portuale... II, Trieste 1884, 292.

⁴⁹⁰ Isto, 295.

Izneseni podaci upućuju na zaključak da usprkos gubicima u razdoblju 1806—1813. god. zlarinsko pomorstvo uspješno napreduje, a to će se nastaviti i kroz 19. st., pa će pomorska djelatnost zauzimati postepeno sve vidnije mjesto u dodatnim gospodarskim aktivnostima, uz osnovu gospodarstva koju i dalje čine: maslinarstvo i vinogradarstvo.

Austrijska birokracija i publicisti ovoga vremena češće ističu kako je u dalmatinskom gospodarstvu nezdravo preferirano pomorstvo, te da je »veliki broj brodova nerazmjernan gospodarskim snagama Dalmacije«, pa da »mora nanositi štete poljoprivredi«. ⁴⁹¹ Takva su mišljenja, međutim, dobrim dijelom inspirirana: manijom pisanja elaborata umjesto djelotvorne pomoći razvitku dalmatinskog gospodarstva, tako zaostalog kroz prethodna stoljeća mletačke vladavine, te željom da se pošto poto favorizira i opravdava austrijska politika dominantnog razvitka tršćanskog pomorstva na račun ostale istočnojadranske obale, a posebno baš i na račun dalmatinskog brodarstva.

U jednom izvještaju Općine Zlarin upućenom Kotarskoj oblasti (»Preturi«) u Šibeniku 14. II. 1832. ipak su specificirane »barke« (»barche«) s područja te općine, i to ovako:

	Škuner	Trabakule	Bracere	Leuti	Gaete
Zlarin...	1	11	13	8	54
Prvić-Šepurine...	—	—	—	4	38
Prvić-Luka...	—	—	—	10	30
Krapanj...	—	—	—	1	63
Žirje...	—	—	—	2	15
Kaprije...	—	—	—	—	11
SVEGA...	1	11	13	25	211 ⁴⁹²

O pomorsko-trgovačkoj aktivnosti Zlarina četrdesetih godina 19. st. svjedoče i podaci o prometu u zlarinskoj luci, npr. 1846. god. Tada je u luku stiglo 757 lađa sa 7.205 t i vrijednosti robe od 28,369 forinti, a isplovile 833 lađe sa 7.337 t vrijednih 106.060 forinti. ⁴⁹³

Na području čitavog zadarsko-šibenskog pomorskog okružja kroz prvu polovicu 19. st. izrazito raste tonaža brodova male obalne plovidbe. Od 112 jedinica sa 336 t god. 1829. povećan je taj potencijal do god. 1847. na 234 broda

⁴⁹¹ Tako npr. u dijelu: *Memorie politico-economiche della città e territorio di Trieste, della penisola d'Istria, della Dalmazia fu veneta, di Ragusi e dell'Albania, ora congiunti all'Austriaco Impero*, di G.d. B-n [Brodmann] Venezia MDCCCXXI, 219, 242. Slično i u mnogim elaboratima podnesenim Namjesništvu u Zadru tijekom prve polovice 19. st. od raznih organa i funkcionera.

⁴⁹² ASCS. Arhivski fond Općine Zlarin, sv. 26, god. 1832.

⁴⁹³ Stj. Obad, n.d. 339.

BERNARD STULLI

sa 1.746 tona. Nasuprot tome i broj jedinica i tonaža u velikoj obalnoj plovidbi opada: od 84 broda sa 1.245 t spalo je 1847. god. na 31 jedinicu sa 954 tone.⁴⁹⁴

Za god. 1849. sačuvani su opet samo zbirni podaci za »barke«, a daju ovakvo stanje pomorskog potencijala na širem šibenskom području:

Općina	»Općinski odlomak«	Mjesto	Ukupan broj stanovnika	»Barke«
Zlarin	Zlarin	Zlarin	1.688	93
„	„	Zablaće	152	5
„	Prvić-Luka	Prvić-Luka	806	49
„	„	Prvić-Šepurine	750	44
„	Krapanj	Krapanj	714	64
„	„	Grebaštica	211	1
„	„	Zaton Scirocale	6	—
„	Žirje	Žirje	352	16
„	Kaprije	Kaprije	161	14
SVEGA			4.840	286

Rekapitulacija po općinama:

Općina Šibenik ...	13.536	101
„ Tisno ...	7.057	220
„ Zlarin ...	4.840	286
SVEGA	25.433	607 ⁴⁹⁵

Otok Zlarin vodi po broju plovnih jedinica na području svoje općine, a ta općina je vodeća na sveukupnom području bivše šibenske komune. Mala obalna plovidba i zatim velika obalna plovidba predstavljaju domenu zlarinskog pomorstva. Tako je ostalo i u eri velikog prosperiteta dalmatinskog pomorstva 50-tih godina 19. st., potaknutog izvanrednom konjunkturu pomorskih prijevoznih poslova za tzv. krimskog rata.⁴⁹⁶ Bilanca zlarinskog pomorskog potencijala 1859. god. iskazuje: 13 peliga, 23 bracere, toliko i leuta, te oko 80 manjih barki ribarica i prijevoznica. Godišnje uplovi u zlarinsku luku do 6000 brodova. Na sastanku općinskih vijećnika, vlasnika brodova i brodarka 15. I. 1859. traži

⁴⁹⁴ Š. Peričić, Prilog poznavanju brodarstva Dalmacije u drugoj četvrtini XIX st. »Pomorski zbornik«, 15, Rijeka 1977, 586.

⁴⁹⁵ ASCŠ. Arhivski fond općine Zlarin. Iz nesređene arhivske građe.

⁴⁹⁶ B. Stulli, Pregled pomorske povijesti... 54.

se bagerovanje i uređenje zlarinske luke, koja da je nanosima postala plitka pa ometa pomorsko poslovanje.⁴⁹⁷

Zlarinjani se ne upuštaju u veće rizike duge plovidbe, tj. pomorske djelatnosti po svim svjetskim morima svojim brodovima. Samo jedan jedrenjak duge plovidbe (»Tre cugini«) od 447 tona imala je obitelj Beban 1868. god. Ne udružuju niti vlasništvo brodova s pomorskim poduzetnicima iz drugih mjesta primajući ih kao »karatiste«. Bilo potpuno, bilo djelomice, vlasnici su zlarinskih brodova u to vrijeme sami Zlarinjani.⁴⁹⁸

Kroz drugu polovicu 19. st. u porastu je broj imućnijih pojedinaca — pomorskih poduzetnika. O tom govore npr. i izbori za članove nadležne Trgovačko-obrtničke komore u Zadru 1867. god. Na listi izbornika koji će birati članove Komore nalazi se s područja Općine Zlarin ukupno 19 izbornika: 1 iz Žirja, 1 iz Kaprija, 1 iz Prvića, a 16 iz Zlarina. Po strukama su ti izbornici: 1 kovač, 1 lovac koralja, 1 trgovac žitaricama, 1 ribarski poduzetnik, za trojicu se navodi da se bave »pomorskom trgovinom«, za dvojicu da su »pomorci« (»naviganti«), a desetorici da je zanimanje »pomorstvo-plovidba« (»navigazione«). Ova potonja dvanaestorica su: Truta Tabulo Šime, Manoš Mate pok. Marka, Tabulo Šime ml., Radovčić Blaž (iz Kaprija), Sumka Jere pok. Gašpara, Branica Mate pok. Nikole, Adum Mate pok. Mate, Adum Ante pok. Mate, Branica Jere pok. Šime, Marin Ante pok. Šime, Kordić Ante pok. Stipe i Kursar August pok. Tome. »Pomorskom trgovinom« bave se: Adum Stipe, Makale Nikola pok. Stipe, Poturica Mate i Jere. Trgovinom žitarica bavi se Beban Gašpar.⁴⁹⁹

Iste su godine 1867. unaprijeđeni i zlarinski trgovački i pomorski poslovi još i time što je Direkcija pošta iz Zadra javila da će u Zlarinu osnovati uređ za otpremu pošte i to tako da se veza sa Šibenikom ostvaruje s dva »trajekta« sedmično: ujutro s poštom iz Zlarina, pa nakon kraće stanke, iz Šibenika s poštom za Zlarin.⁵⁰⁰

Povoljan razvitak pomorske djelatnosti potakao je i brodogradnju. Prema statističkim podacima bio je npr. god. 1868. na Zlarinu izgrađen brod od 30 tona »Zrinović Nikola« u vlasnosti Mate Aduma.⁵⁰¹ Konačno, o značenju tadašnjeg zlarinskog pomorstva govori i činjenica da je po uređenju pomorske uprave nakon 1852. god. i u Zlarinu otvorena tzv. lučka »Agencija«, podložna »Lučkom odaslanstvu« u Šibeniku, kojemu je opet nadležna Lučka kapetanija u Zadru, a ovoj Glavna lučka kapetanija u Dubrovniku. Takvu su agenciju u šibenskom arhipelagu imali još: Tisno, Rogoznica i Vodice.⁵⁰² Kroz drugu polo-

⁴⁹⁷ ASCS. Arhivski fond Općine Zlarin, sv. 61, god. 1859.

Stj. Obad, n.d. 366 donosi popis 14 zlarinskih brodova god. 1854, od kojih: 8 peliga i 6 bracara. Vlasnici su ovi Zlarinjani: T. Beban, I. Miškov pok. Ante, M. Kaloper, S. Maroević, G. Ssn(?), G. Beban, T. Tabulov; Nikola, Tomo i Ivan Beban; Stj. Adum; Mate, Petar i Ante Adum; I. Kaloper, Š. Tabulov, T. Manoš, J. Beban. Jedan brod ima svega 35 tona, dva po 32 t, jedan od 25 t, dva po 21 t, jedan od 20 tona, a svi ostali ispod 20 tona nosivosti. Svi su kategorizirani kao brodovi velike obalne plovidbe!?

⁴⁹⁸ O. Fijo, n.d. 261.

⁴⁹⁹ ASCS. Arhivski fond Općine Zlarin, sv. 71, god. 1867, br. 216/24. IV 1867.

⁵⁰⁰ Isto, br. 186/11. IV 1867.

⁵⁰¹ O. Fijo, n.d. 268.

⁵⁰² Isto, 258.

BERNARD STULLI

vicu 19. st. nalazimo zlarinskih pomoraca i na brodovima drugih vlasnika izvan Zlarina, kako nam o tome svjedoče, uz ostalo, i zavjetne slike i modeli brodova npr. u zlarinskoj crkvi Gospe od Rašelja.⁵⁰³

Uspješan razvitak zlarinskog pomorstva nastavljen je i u daljem tijeku druge polovice 19. st. On nije bio tako izrazito povoljan i u dugoj plovidbi, kao što je to bilo npr. na Silbi⁵⁰⁴ i još nekim mjestima zadarsko-šibenskog pomorskog okružja, ali je, ostajući u granicama prvenstveno male obalne plovidbe, pa zatim i velike obalne plovidbe, zlarinsko pomorstvo nešto lakše prebrodilo katastrofalno propadanje velikih jedrenjaka i velikih pomorskih središta na istočnojadranskoj obali kroz zadnja dva decenija 19. st. Pri tome su najteže stradali poduzetnici u dugoj plovidbi, nešto manje oni u velikoj obalnoj plovidbi, a razmjerno najmanje poduzetništvo male obalne plovidbe.⁵⁰⁵ Treba istaći da u toj maloj obalnoj plovidbi Zlarin 1880. god. znatno prednjači po broju jedinica svim mjestima na cijelom zadarsko-šibenskom pomorskom okružju, dok je po tonaži na drugom mjestu iza Ista, što pokazuje ovaj pregled:

Mjesto	Broj brodova male obalne plovidbe	Tonaža
Zlarin ...	36	439
Pag ...	19	156
Ist ...	17	543
Sali ...	17	152
Nin ...	15	221
Rab ...	13	112
Silba ...	12	138
Novigrad ...	10	258
Zadar ...	8	81

⁵⁰³ Isto, 274; Lj. Marčić, Pomorstvo otoka Zlarina. »Pomorstvo«, Rijeka 1950, 525. I na ovom mjestu zahvaljujemo Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Splitu, koji nam je ljubazno poslao i poklonio snimke i tekstove legendi ovih zavjetnih slika:

— Brod u oluji, akvarel, vel. 57 x 47 cm, s tekstom: »Teribile naufragio succeduto al pielego Alesandro II, il giorno 3 settembre 1856, comandato dal defunto Antonio Strello, con oragano da greco tramontana. Avendosi ricuperato il passegiere Matteo Alesca nella spiaggia di Canerino, 30 miglia da Chioggia in ostro, fece fare il presente quadro P. G. Ricevuta dalla Beatissima Vergine e San Fortunato, avendosi salvato per loro miracolo«.

— Brod u oluji, akvarel, vel. 61 x 48 cm, s tekstom: »Il barch nominato Lisa che soferse un fortunale da ponente maestro a fil di roda, ai 18 di ottobre 1864, 60 miglia fuor Capo Finistere nel oceano. Voto di Antonio Stricha di Stefano di Karina«. »G. Millasovich 1865«.

— Brod u oluji, s tekstom: »Bark nominato Oreste, comandato dal capitano Antonio Catarinich, trovandosi con fortunale ostro siroco fuori del canale S. Giorgio 500 miglia in mare fuori di Cardiff, nel genaro 23, 1858«. »f. Pessi fecce«.

— Brod u oluji, ulje na platnu, vel. 64 x 50 cm. Austrijski parobrod s jedrima »Electra«, na tri jarbola.

— Austrijski parobrod s jedrima »Medusa«, ulje na platnu, vel. 68 x 57 cm.

— Austrijski parobrod »Carinthia«, gvaš, vel. 69 x 54 cm. Iz druge polovice 19. st.

⁵⁰⁴ O razvitku pomorstva Silbe najiscrpnije, na osnovi novih izvora: P. Starešina, Pomorstvo Silbe. Zadar 1971.

⁵⁰⁵ O slomu velikih jedrenjaka na našoj obali: S. Štampar, Borba jedrenjaka s parobrodima u Hrvatskom primorju. »Historijski zbornik« 1—4, Zagreb 1949; B. Stulli, Pregled pomorske povijesti... 53—55; B. Kojić, Propast brodarstva na jedra na istočnom Jadranu. »Anal. Jadranskog instituta JAZU, IV, Zagreb 1968.

Mjesto	Broj brodova male obalne plovidbe	Tonaža
Šibenik ...	7	112
Rogoznica ...	5	20
Primošten ...	1	4
Vodice ...	1	5
Tisno ...	—	— ⁵⁰⁶

God. 1882. u Zlarinu je taj broj pao već na 28 jedinica, ali su i 1900. god. ipak preostala još 22 broda male obalne plovidbe.⁵⁰⁷ Kroz tu se kategoriju plovidbe nekako očuvalo zlarinsko pomorstvo.

U kategoriji manjih čamaca i prijevoznica za teret Zlarin također nije mnogo zaostajao. Predvodili su Tisno sa 184 jedinice, Zadar sa 169, Sali sa 143, a slijede: Zlarin sa 120, Biograd sa 117, Šibenik sa 103, Rogoznica sa samo 59, Vodice samo sa 15, a Primošten sa 5 brodica.⁵⁰⁸

U procesu propadanja jedrenjaka i pojave parobroda bilo je i na Zlarinu inicijativa za parobrodarstvo, ali samo jednom s jednim parobrodom. Bilo je to god. 1897. kad je Ante Adum kupio parobrod od 94 BRT sagrađen 1866. god. u Kielu, davši mu ime »Zlarin«. Već iduće godine 1898. kupio je taj parobrod šibenski pomorski poduzetnik P. Negri, a A. Adum ostaje samo suvlasnik.⁵⁰⁹

Osamdesetih godina 19. st. mjesto Zlarin dobiva i telegrafsku stanicu; izgrađuje se »nova riva« u luci Zlarina, pa Pomorska vlada iz Trsta traži da Općina uredi prostor iza obale. God. 1894. Lučka kapetanija iz Zadra traži 400 m² zemljišta na otočiću Dvanjki za gradnju svjetionika,⁵¹⁰ i sl. Sve su te mjere mogle ponešto unaprijediti dalji razvitak pomorske djelatnosti na Zlarinu. Međutim, već opisana opća gospodarska krizna situacija s propadanjem loze, maslinika i jedrenjaka na prijelazu iz 19. u 20. st. tjerala je sve više i zlarinsko stanovništvo u iseljništvo. Tim teškim iseljeničkim stazama pošao je i dio zlarinskih pomoraca. Znatan dio ostalih pomoraca zapošljavao se počevši od osamdesetih godina 19. st. sve više i na parobrodima tršćanskog Lloydada. Pretežnije kao palubno osoblje.⁵¹¹

Više nego gorak je bio taj mornarski kruh najamnih radnika na Lloydovim brodovima. I opća iskustva Dalmacije s Lloydom ništa manje teška, pa se npr. već i 1885. god. moralo u dalmatinskoj štampi ovako protestirati: »Tko je taj Lloyd?

To je ona pijavica, koja od pedeset godina sisa Dalmaciju diktirajuć zakone na svoju, to je onaj bič, koji je upropastio svu našu mornaricu.

⁵⁰⁶ O. Fijo, n.d. 262.

⁵⁰⁷ Isto, 263.

⁵⁰⁸ Isto, 264.

⁵⁰⁹ Isto, 266, 267. Kad je Šibenčanin A. Supuk 1881. god. nabavio prvi parobrod, zapovjednik je bio Zlarinjanin D. Makale (Isto, 265).

⁵¹⁰ ASCS. Arhivski fond Općine Zlarin. Zapisnici sjednica općinskog vijeća pd 17. VII 1881, 12. XI 1882 i 11. II 1894.

⁵¹¹ O. Fijo, n.d. 270—271.

Dok nije bilo Lloyda, tekla je naša trgovina mirno i redovito, a sad je sve napako. Dok Lloyd pašuje, naše jedrenjače stoje usidrene u luci, mornari ostaju bezposlice, a glavnica uložena u ladje propada.

Je li živahniji promet za jedno mjesto, pa jedrenjače imaju štogod prislužbe, a to ti njega tamo, sniži cieniu tovarini, dok iztisne jedrenjače, pa onda povisi opet cieniu, i diktiraj zakone na svoju.

Imaš nešto sirovine ili ine robe, da ukrcaš, mora da moliš, da ti se ukrca, inače ostat će ti na obali izložena svim nepogodam za više dana. Bačve od vina i ulja, čekaju kadšto na obali po deset dana. A kako se postupa sa robom? Kao da je ukradena! — Lloyd na svojoj polici nejamči za ništa, pa se tu baca, meće i razmeće, da bog sačuva; nigda da primiš robu u redu kako što si ju predao. Ni u prvim mjestima, kao u Zadru, Splitu, Šibeniku itd. nema svojih spremišta. Robu moraš predat na brod, pa dok ti kapetan ne potvrdi da si ju ukrcao, agencija neizdaje police, te je čovjek radi toga primoran čestoput do kasne noći čekati. A šta se sbiva na stacijam drugog reda, to je grozno! Mora se roba tovariti na druge lađe, pa voziti do parobroda, koji stanu čestoput pò ure daleko od mjesta.

Šalje u pokrajinu najgore parobrode, na kojih nema nikakvog komoditeta, a plaća se prevoz, baš nečuvano, kako se niti najbržim i najukusnijim parobrodima drugih društva ne plaća. Nit najljepšim vremenom, kad je more mirno kao ulje, nedolazi redovito. Obično kasni po više satih, a često jedan i više dana«.

Slaba hrana na brodovima.

»Na brodu neštuje se naš jezik. Pravilnici tiskani su talijanski, francuski i grčki, a naše riječi ni za oko. To je isto i na agencijam, na kojim se često alteriraju naša imena na način da neznaš za koga je roba.

Svaki put doveze nam krunicu trgovačkih potrkia, koji su eto raztrovali našu trgovinu.

Ovo su prednosti društva, koje uživa državnu subvenciju, da nas upropašćuje!⁵¹²

Bit će da je dio ove oštre kritike bio inspiriran i razlozima konkurencije dalmatinskim parobrodarskim poduzetnicima, ali je i premnogo bilo u njoj opravdanih, i više nego teških pritužbi zbog osjetnih šteta za Dalmaciju od politike Lloydovih upravljača. A baš na takvim Lloydovim brodovima morali su eto i zlarinski pomorci da — služe. Kapitalistički mehanizam stvarao je takve nesmiljene vezanosti i zavisnosti i na tržištu radne snage da je i radnog čovjeka Dalmacije činio svojevrsnim sudionikom ostvarivanja austrijske gospodarske politike štetne za Dalmaciju. Izbjeći tome, iselivši se iz zavičaja u kojemu se ima pravo na kruh i život, nije, dakako, značilo nikakvo rješenje temeljnog životnog problema, svojega i svoje zemlje.

Još nerazriješenom kolonatskom odnosu u poljoprivredi pridružio se tako na Zlarinu i već osjetno raširen kapitalistički najamni odnos u pomorstvu.

⁵¹² Novine »Gospodarski poučnik«, br. 23 od 1. XII 1885, iz uvođnika: »Lloyd i Dalmacija«.

Dakako da je to moralo imati svojega odraza u procesima društvene diferencijacije, u društvenoj strukturi Zlarina, te u društvenom i političkom životu otoka. Kontakti zlarinskih pomoraca sa širim svjetskim prostorima do kojih su dopirali Lloydovi parobrodi, pa kontakti s radničkim pokretom preko Trsta, Lloydova sjedišta, morali su unositi nove ideje, nova shvatanja i strujanja u patrijarhalnu sredinu bivših »kanoničkih prebendi« i sela varošice kojom premoćno gospoduje grupa imućnijih zlarinskih obitelji vjernih austrijskoj vladi i od nje poticanom dalmatinskom autonomaštvu.

Lloydovi su parobrodi svojom konkurencijom dobrim dijelom onemogućavali, a u svakom slučaju više nego znatno otežavali razvitak malih dalmatinskih parobrodarskih društava; željelo se »upropastiti« ta društva — kako je isticano i u Dalmatinskom saboru 1894. god.⁵¹³ Uz krizu i slom jedrenjaka, koji početno nije toliko utjecao na malu obalnu plovidbu, nadošla je nova opasnost baš za tu kategoriju plovidbe. Trgovački ugovor Austro-Ugarske s Italijom omogućavao je, na bazi reciprociteta, da talijanski pomorski poduzetnici »mogu tjerati obalno brodarenje kod nas«, a kako je taj reciprocitet bio puka formalnost za dalmatinske brodare, bili su direktno i teško ugroženi interesi dalmatinskih brodara male obalne plovidbe i jedrenjacima i parobrodima.⁵¹⁴ U Dalmatinskom saboru toliko je puta naglašavano: jedrenjače nestaju; trebalo bi da vlada oslobodi poreza »obrutarine« cijelu »obalnu mornaricu na jedra«... »jer ovi brodovi, koji jedva jedvice mogu na godinu učiniti jedan ili dva navla, moraju se sa najvećim poteškoćama boriti, te vlasnici istih nisu apsolutno u stanju da plate obrtarinu, koja u najpovoljnijem slučaju ukupno dopire do fiorina 25 na godinu«.⁵¹⁵

Udarce je zadavala i politika ugarske vlade zbog koje: »dalmatinski trgovci zapriječeni su da sa svojim domaćim parobrodima prenašaju ono što kupuju na Rijeci, a usilovani su, da se služe sa onim koje ugarska vlada tako obilno podupire, da svaka utakmica postaje nemoguća«.⁵¹⁶

Kako je već rečeno, mala obalna plovidba jedrenjacima nije ni u ovo vrijeme a niti kasnije doživjela nagli katastrofalni slom kao što je to bio slučaj s jedrenjacima duge plovidbe, ali je stjecaj mnogih faktora i elemenata (opća nebriga u pomorskoj politici prema jedrenjacima; suprotnosti i borbe između austrijske i ugarske pomorske politike, njihove tarifne mahinacije i tarifni ratovi; sistematsko zanemarivanje gospodarskih problema i potreba Dalmacije i sl.) dovodilo i u kategoriji male obalne plovidbe do stalnog postepenog nazadovanja, usporenog ali kontinuiranog nazadovanja.

Posljedice su bile: dalje iseljavanje; zapošljavanje na Lloydovim parobrodima, ili onima fuzijom stvorenog parobrodarskog društva u Dalmaciji,

⁵¹³ Brzopisna izvješća... XXIX zasjedanja... 10. I — 17. II 1894. Zadar 1894, str. LXXX.

⁵¹⁴ Isto... XXVII zasjedanja... 4. III — 4. IV 1892, Zadar 1893, 789. Vidi i: Š. Peričić, Dalmatinski sabor prema pomorstvu pokrajine (1862—1912), »Pomorski zbornik«, 8, Zadar 1970, 749, već kod trgovačkog ugovora 1874. god.

⁵¹⁵ Brzopisna izvješća... XXVII zasjedanja... 796.

⁵¹⁶ Isto, XXXVI zasjedanja... 19. VI — 9. VII. 1901... Zadar 1901, 389.

»Dalmatie«, a poneki su zlarinski pomorci tražili kruha i zaposlenja na dunavskom riječnom parobrodarstvu.⁵¹⁷

Eksploatacija radne snage na parobrodima bila je vrlo velika, zaštite pomoraca još nije bilo, a njihove prve značajnije akcije za poboljšanje životnih uvjeta tek su započinjale.

... »Usporedba svih plaća s plaćama tipografa, zidara, metalaca, stolara ili lučkih radnika pokazuje da su ložači bili plaćeni slabije i od tipografa i od lučkih radnika koji su radili na brodu. Plaća im se kretala otprilike u visini plaće zidara, stolara i metalaca. Druge kategorije pomoraca plaćene slabije od ložača, a tih je bilo dosta, dobivali su mjesečni iznos neznatno veći od mjesečne zarade najslabije plaćenih radnika na kopnu. Dok su mornari plovili, imali su izvjesnu novčanu naknadu za prekovremeni rad koji su vršili na brodu. Najveći dio tog prekovremenog rada morali su ipak obavljati besplatno. Službu na palubi morali su vršiti svi mornari bez razlike, bez ikakve naknade, iako je to u stvari bio prekovremeni rad, a tako isto i stražarsku službu u luci. Ni za sav prekovremeni rad koji su mornari morali uložiti za vrijeme oluje i drugih nepogoda na moru nije se dobivala nikakva naknada.« ...

»Ako se uza sve to uzmu u obzir teškoće i naponi koje zvanje pomoraca samo po sebi donosi, onda neće biti teško osnažiti staru i opće poznatu činjenicu da su se ljudi opredjeljivali za pomorski život tek onda kad nisu mogli naći nikakvo zaposlenje na kopnu, dok ih je teška oskudica tjerala da priskrbe hranu sebi i obitelji. Takva je radna snaga dolazila ponajviše s naših otoka i primorja.«⁵¹⁸ ...

Položaj najamnih radnika, ranije im sasvim nepoznat, bio je vrlo težak i za zlarinske pomorce. Gospodarsku depresiju i raspoloženje u to vrijeme ocrtava dopis »Iz Zlarina« u šibenskoj štampi, gdje se kaže:

... »Parobrodi upropastiše našu mornaricu. Prije u Zlarinu, u njegovoj lijepoj luci, šuma od jarbula, bilo i bracara i golemih trabakula i škuna, a sad od svega toga ništa. Ovih dana su se prodala dva liepa trabakula. Kupci Rabljani. Zlo jest, a kad nema po njima dobiće (jer vlada tako hoće. Ured.). Da čujete kako žale ovi vriedni pomorci! Oni baš iskreno iz duše žale i nitko ne može čuti tugu za propadnućem jedrenjača, kao vriedni mornari, kapetani i pilote, a baš su takvi ovi naši varošani. Hoće li ikad bolje?«⁵¹⁹ ...

Koliko god je najamni rad na Lloydovim brodovima bio težak i prihodi oskudni, bilo je to stalnije zapošljavanje s određenim kakovim-takvim ali stalnim godišnjim prihodom u svojoj zemlji, bez traženja kruha po tuđini.

⁵¹⁷ I neki pomorci Silbe su se također zaposlili na dunavskom parobrodarstvu. Vidi: P. Starešina, n.d. 114.

⁵¹⁸ D. Foretić, Generalni štrajk radnika u Trstu u povodu štrajka Lloydovih ložača god. 1902. »Pomorski zbornik, povodom 20-godišnjice dana mornarice i pomorstva Jugoslavije 1942—1962«. Zagreb 1962, 1680.

⁵¹⁹ »Hrvatska rieč«, br. 5/6. V. 1905.

Zlarinska je općina pokušavala da nešto pripomogne pomorstvu Zlarina na taj način da bi se postigla bolja kvalificiranost pomorskih kadrova. Uputila je stoga Namjesništvu u Zadru 18. VI. 1909. predstavku u kojoj ovako obrazlaže i traži:

Neporecivo je značenje Zlarina u pomorstvu. Otok ima 2.200 stanovnika; »svi muškarci od 12 do 60 i više godina, osim najrjeđih iznimaka, angažirani su u pomorstvu tako da broj pomoraca došije do 560, dijelom na domaćim brodovima u kabotaži i na brodovima iz okolnih mjesta, dijelom u dugoj plovidbi, a ponajviše na brodovima Lloyda i Dalmatie; ima ih koji su zaposleni na plovidbi Dunavom«. Vješti su i dobri pomorci, jer tu je tradicija i iskustvo predaka, a bili su pohvaljivani i za francuske uprave u Dalmaciji — nastavlja dalje predstavka. Iako bez sredstava za poduku mladih, jer Zlarin ima samo pučku školu sa svega dva učitelja, ipak Zlarin daje i neke kapetane duge plovidbe, mnogo kormilara na parobrodima Lloyda i Dalmatie; zbog svojih sposobnosti Zlarinjani su posvuda traženi pomorci. Ne mogu stjecati kvalifikacije, jer nemaju sredstava da žive u gradovima gdje postoje pomorske škole. Predlaže se: da se u Zlarinu osnuje »jedan pripravnčki tečaj nautičke škole«. ⁵²⁰

Zemaljski odbor Kraljevine Dalmacije obavijestio je Općinu u Zlarinu da je javio Pokrajinskom školskom vijeću, kako »u načelu pristaje, da se u Zlarinu ustroji spomenuti tečaj, smatrajući da bi to mjesto bilo baš podesno za takvu školu, dotično pučanstvo skoro isključivo žive pomorstvom i upravlja svoj pomladak na to zanimanje«. Međutim, kao preduvjet postavlja ukidanje postojećeg takvog tečaja u Silbi, »koji ondje ne odgovara svojoj svrsi«. Takvo pak ukinuće može uslijediti samo zakonom, koji će Zemaljski odbor predložiti Dalmatinskom saboru. ⁵²¹ Grupa hrvatskih poslanika u tom Saboru postavila je u obliku upita na vladu traženje: »Zlarin je ubavo primorsko mjesto koje dava veliki broj inteligentnih, vrstnih i radišnih pomoraca. Ima ih skoro na svakom parobrodu, gdje pošteno ali krvavo zaslužuju svoj kruh. Nego tim vrijednim pomorcima nije pružena mogućnost, da steknu kod kuće primjerenu strukovnu naobrazbu. U Zlarinu bi trebalo kao svakdanji kruh da se ustanovi stručni pomorski tečaj, koji bi bio dobro i s velikim uspjehom posjećivan. Time bi se i našoj trgovačkoj mornarici koristilo, a još više pučanstvu Zlarina, koje se bavi isključivo pomorstvom«. ⁵²²

Očito nije odgovaralo stvarnosti da je pomorstvo baš isključivo zanimanje Zlarinjana, kao niti to da bi čitava trećina gospodarski aktivnog pučanstva Zlarina živjela isključivo od pomorske djelatnosti, ⁵²³ ali to nisu bili za austrijsku

⁵²⁰ ASCS. Arhivski fond Općine Zlarin, sv. 90, god. 1909.

⁵²¹ Isto.

O tečaju na Silbi vidi: P. Starešina, n.d. 123—125. Otvoren je 6. XII. 1883, zatvoren 1907. god., ponovno otvoren u škol. god. 1914/15, a konačno ukinut u veljači 1915. god.

⁵²² Brzopisna izvješća XXXXII zasjedanja Pokrajinskog sabora dalmatinskoga 16. IX. 1909 — 3. II. 1910, sv. I, Zadar 1911, 1309—1310, upit poslanika: Drinkovića, Šimunića, Mladinova, Prodana i Matuline.

⁵²³ U publicistici se potkrala proizvoljna tvrdnja o tadašnjih »600« zlarinskih pomoraca, koja se često nekritički ponavlja. Tako npr. i Lj. Marčić, n.d. 525, tvrdi ništa manje nego da je tih »600« radilo »na Lloydovim parobrodima«?! Za njim se, istom tvrdnjom, povodi i L. Kos, Pomorska privreda šibenskog kotara. »Anali Jadranskog instituta JAZU«, 3, Zagreb 1961, 340.

vlast mjerodavni razlozi, već se ona zbog opće nebrige za dalmatinsko gospodarstvo oglušila i o ovaj zahtjev sa Zlarina. Umjesto odobrenja pomorskog tečaja Općina je zlarinska primila 24. VI. 1909. obavijest kako je cesar i kralj iz Beča odobrio da novi »muo« što se gradi u Zlarinu bude »na uspomenu previšnje 60-godišnjice vladanja prozvan po previšnjem imenu Njegova Veličanstva«!⁵²⁴

Po vlastitim brodovima, po sveukupnom svom brodarstvu, zlarinsko je pomorstvo doživjelo najveći domet oko god. 1880, kada je pomorstvo najviše značilo u cjelini gospodarskog života otoka. Po broju pomoraca, tj. po dijelu gospodarski aktivnog stanovništva posvećenog pomorskoj djelatnosti najintenzivnije je razdoblje prvog decenija 20. st. do pred početak prvog svjetskog rata.

Dinamika razvitka jedrenjaka na cjelini zadarsko-šibenskog pomorskog okružja bila je nejednaka kroz drugu polovicu 19. st. i početkom 20. st.⁵²⁵

Jedrenjake male obalne plovidbe održavale su njihove prednosti koje su bile višestruke. Za prijevoz glomaznih tereta: vina, ulja, kukuruza, pšenice, brašna, ogrjevnog i građevnog drva, kamena, vapna, pijeska, opeke i crijepa, i sl. mali jedrenjaci od 15 do 150 tona na mnogim relacijama male obalne plovidbe nisu bili istisnuti od parobroda, pogotovu ne u tzv. slobodnoj plovidbi. Isto tako, na kraćim prugama, za tzv. mješovite terete, kao i za manje količine tereta. I prirodni uvjeti: dugačka obala Dalmacije, vrlo razvedena, s mnogim nastanjenim otocima, pogodovala je razvitku i održavanju male obalne plovidbe jedrenjacima. Veliki broj gradića i sela uz obalu i po otocima, koji nemaju potreba za velikim uvozom, a nemaju ni velike tržišne viškove, upravo su pogodovali jedrenjaku u slobodnoj plovidbi, kao jedino mogućem prometnom sredstvu. Nadalje, do takva se broda moglo doći uz razmjerno manje investiranje kapitala, a trajnost mu je bila 60—100 godina. Takvi jedrenjaci bili su, po pravilu, obiteljsko poduzeće. To je značilo: jednostavnu organizaciju poduzeća, bez skupog upravnog aparata; obrt se u obitelji nasljeđivao; članovi su obitelji sačinjavali posadu, a iz njihovih redova je bio i zapovjednik broda; maksimalnu racionalizaciju troškova poduzetništva, prilagođavajući ih uvijek prihodima; mogućnosti da se održi konkurencija i lakše prebrode teškoće pa i niske vozarine u kriznim razdobljima, a naponi i odricanja lakše su se podnosili. Po brzini su ti jedrenjaci dakako mnogo zaostajali za parobrodima, no velika im je prednost u jeftinoći prijevoza, što je bilo odlučujuće za promet navedenim glomaznim teretima koji ne zahtijevaju brzi transport.⁵²⁶

Međutim, sve te prednosti nisu bile dovoljne da u sklopu kapitalističkog pomorskog gospodarstva spriječe ranije spomenuti trend stalnog, doduše us-

⁵²⁴ ASCŠ. Arh. fond Općine Zlarin, sv. 3, god. 1909.

⁵²⁵ Vidi i: P. Starešina, n.d. 109.

⁵²⁶ D. Matković, Naša trgovačka mornarica na jedra. »Jadranska straža«, br. 7, jul 1940, 266; M. Mirković, Saobraćajna politika. Beograd 1933, 87—88; Isti, Ekonomska historija Jugoslavije. Zagreb 1958, 246 i slijed.; B. Stulli, Pregled pomorske povijesti... 55—56.

Silan su napredak ostvarili parobrodi u brzini prometa. Četrdesetih godina 19. st. lliniju Trst—Kotor prelazili su za 5 dana, a 1914. god. »samo« za 27 sati!

Po mogućnostima korisnog tereta parobrod je također sticao svoje prednosti: 100 reg. netto tona drvenog broda nosi 100 t tereta, a 100 reg. netto tona željeznog broda nosi 250—300 t tereta.

porenog, ali kontinuiranog nazadovanja i smanjenja i jedrenjaka male obalne plovidbe. Priloženi statistički pregled pokazuje kako se kretala dinamika tog nazadovanja u međuratnom razdoblju 1919—1939. god. na šibenskom području izvan grada Šibenika. Zlarin je, kako se vidi, ostao vodeći na tom području, ali je 1939. god. spao na samo 5 jedrenjaka male obalne plovidbe s ukupno 155 KS i 188 NRT.⁵²⁷ Uz faktore kapitalističkog gospodarskog sistema na to je utjecalo i pomanjkanje svake stvarno brižnije pomorske politike u Kraljevini SHS stvorenoj koncem 1918. god., po čemu se ta država malo razlikovala od bivše Austro-Ugarske.⁵²⁸

Primjena tzv. eksplozivnih motora na takvim jedrenjacima mogla je ponešto pomoći njihovom ekonomičnijem poslovanju. Motorni jedrenjak značio je novu mogućnost održavanja, plovidbu bez obzira na vjetar i njegovo iščekivanje, ubrzani promet i poslovanje gotovo čitave godine. Pomoćni su motori olakšavali i manipulaciju teretom. No, takva je primjena počela razmjerno vrlo kasno. Iz spomenutog statističkog pregleda vidjeli smo da Zlarin još ni 1926. god. nema nijedan motorni jedrenjak, god. 1936. ukupni je potencijal samo 155 KS, a takav ostaje još i 1939. god.

Po lučkom prometu situacija je na istom području slijedeća: po prometu brodova 1939. god.: prva je luka Vodice sa 1735 brodova = 77.888 t, Zlarin je drugi sa 1617 brodova, ali sa 84.635 t, Primošten treći sa 916 brodova = 80.765 t itd.

Po prometu robe 1939. god. predvodi Primošten sa 1.206 t, zatim su Vodice sa 926 tona, pa Tisno sa 319 t, Pirovac sa 220 t, te Rogoznica sa 210 t, a tek onda Zlarin sa 162 t.

Po prometu putnika 1939. god. vodi luka Zlarin sa 64.230 putnika, Primošten ima promet od 19.966, Vodice 19.059, Tisno 9.164, a Rogoznica 8.590 putnika.⁵²⁹

Zlarinska je luka bivala sve više zapuštena, pa se Općina Zlarin žali 27. III. 1927. Direkciji pomorske uprave u Splitu: Zlarinska je luka postala »gotovo nepristupačna za trgovačke lađe, a gotovo i za svake lađe uopće, jer prepuna kamenja i mulja, pa jer se zadnjih godina i u Zlarinu počela uslijed toga pojavljivati i malarija, koja je prije ovom mjestu bila nepoznata«,... neka se najhitnije pošalje gliboder Pomorske uprave da pročisti luku i »učini je pogodnom za pomorski promet, a isto tako da bi se uklonili nemili uzročnici malarije iz Zlarina.«⁵³⁰ Pomorska je uprava ponešto učinila u vezi s tim.⁵³¹

Na obnovi zlarinskog brodarstva poslije drugog svjetskog rata nije se radilo. God. 1957. Zlarin ima samo jedan brod od 22 BRT s 110 KS u općedrušt-

⁵²⁷ K. Stošić, u n.d. objavljenom 1941. god. kaže za Zlarinjane: »Danas imaju samo dvije oveće motorne lađe«.

⁵²⁸ Na konferenciji privrednih komora Kraljevine SHS u Ljubljani o problemima pomorstva 24—26. VI 1926. uopće nije bilo govora niti zaključka o jedrenjacima male obalne plovidbe. U toj državi nije bilo nikakve subvencije za takve brodove. Nije bilo više niti subvencije za gradnju drvenih jedrenjaka, koja je postojala od 1907. god. u Austrougarskoj. Vidi: Naše pomorstvo. Izvještaj o konferenciji privrednih komora Kralj. SHS održanoj 24—26. VI. 1926. u Ljubljani. Ljubljana s.a. 148, 150.

⁵²⁹ L. Kos, n.d. 347.

⁵³⁰ ASCS. Arh. fond Općine Zlarin, sv. 25, god. 1927.

⁵³¹ L. Kos, n.d. 337—338.

BERNARD STULLI

venom sektoru.⁵³² Iste godine promet u zlarinskoj luci iznosi samo 68 t robe, prema 2.272 t koliko npr. iznosi promet robe u Rogoznici.⁵³³ God. 1946. zlarinsko je »Lučko zastupstvo« poslalo u Šibenik »spisak pomoraca«, a u njemu je popisano 50 pomoraca, i to: »početnika« 22; ložača 6; »mornara« 6; konobara 5; kormilara 3; ugljenara 2; kuhara 1; »palubara« 1; vođa stroja 1; upravitelja male obalne plovidbe 1. Od njih su 36 nezaposleni; po rođenju su: 45 iz Zlarina, 2 iz Žirja, te po 1 iz Tribunja, Murtera i Zablaća, a za sve se navodi da im je Zlarin mjesto boravka.⁵³⁴

Luke i pristaništa	Mala obalna plovidba			Ribarice i drugi brodovi			Ukupno		
	Broj	NRT	KS	Broj	NRT	KS	Broj	NRT	KS
1 9 2 6.									
Betina...	1	9	—	85	284	—	86	293	—
Krapanj...	—	—	—	123	296	—	123	296	—
Murter...	—	—	—	138	488	—	138	488	—
Pirovac...	1	10	—	7	16	—	8	26	—
Primošten...	3	24	—	17	54	—	20	78	—
Prvić-Luka...	7	46	—	62	162	—	69	208	—
Prvić-Šepurine...	5	18	—	72	185	—	77	203	—
Rogoznica...	—	—	—	39	86	—	29	86	—
Skradin...	—	—	—	13	36	—	13	36	—
Tijesno...	1	7	—	12	30	44	13	37	44
Vodice...	—	—	—	1	5	—	1	5	—
Zablaće...	—	—	—	45	128	—	45	128	—
Zlarin...	10	163	—	42	165	—	52	328	—
1 9 3 6.									
Betina...	1	25	27	102	286	—	106	311	27
Krapanj...	—	—	—	136	309	40	136	309	40
Murter...	4	25	36	185	568	53	189	593	89
Pirovac...	—	—	—	25	33	—	25	33	—

⁵³² Isto, 343.

U petogodišnjem planu kotara Šibenik 1947—1951. god. nema niti jedne riječi o pomorskoj djelatnosti? Vidi: Odluka o petogodišnjem planu razvitka narodne privrede kotara Šibenik od 1947—1951. god. Šibenik 1948.

⁵³³ L. Kos, n.d. 350.

Statistički godišnjak Dalmacije. Split, prosinac 1977. Izd. Zavod za planiranje, 228, donosi za god. 1974. promet robe u Vodcima 3.071 tona, u Primoštenu 142 t, a u Zlarinu 0. Srodno i za god. 1976, vidi isti statistički godišnjak, prosinac 1978, 321.

⁵³⁴ ASCS. Arhivski fond Lučke kapetanije Šibenik, b.b.

Povijest Zlarina

Primošten ...	3	19	30	36	62	—	39	81	30
Prvić-Luka ...	3	13	—	48	127	—	51	140	—
Prvić-Šepurine ...	2	8	—	66	183	—	68	190	—
Rogoznica ...	—	—	—	55	117	—	55	117	—
Skradin ...	—	—	—	12	14	—	12	14	—
Tijesno ...	—	—	—	42	41	—	42	41	—
Vodice ...	—	—	—	17	20	—	17	20	—
Zablaće ...	—	—	—	31	71	4	31	71	4
Zlarin ...	5	98	155	49	113	7	54	211	162

1 9 3 9.

Betina ...	3	27	16	95	261	—	98	288	16
Krapanj ...	—	—	—	143	332	6	143	332	6
Murter ...	—	—	—	190	554	—	190	554	—
Pirovac ...	—	—	—	21	24	10	21	24	10
Primošten ...	3	28	—	39	66	—	42	94	—
Prvić-Luka ...	2	15	—	57	148	—	59	163	—
Prvić-Šepurine ...	2	8	—	73	194	—	75	202	—
Rogoznica ...	—	—	—	52	108	—	52	108	—
Skradin ...	—	—	—	13	29	25	13	29	25
Tijesno ...	—	—	—	25	30	20	25	30	20
Vodice ...	—	—	—	13	19	3	13	19	3
Zablaće ...	—	—	—	32	94	67	32	94	67
Zlarin ...	5	188	155	49	115	7	54	303	162

Preuzeto iz rasprave: L. Kos, Pomorska privreda šibenskog kotara.

Anali Jadranskog instituta JAZU, 3, Zagreb 1961, 340—341.

Upravljanje otokom

Sačuvana vrela posvjedočuju nam za razdoblje od 15. do kraja 18. st. da je »Zajednica otoka Zlarina« — »Universitas insulae Slarin« temeljna i jedina upravna organizacija na otoku Zlarinu. Ona obuhvaća obavezno sve stanovnike otoka i područje koje nastavaju. To je dobro poznati oblik udruživanja stanovnika na određenom području, posebno baš na otocima, s vrlo starom tradicijom na hrvatskoj obali,⁵³⁵ a pravno reguliran i pisanim statutarnim normama već u 14. st. npr. na otocima Lastovu i Mljetu. Mletačka je uprava zadržala na Zlarinu takvu upravnu jedinicu i održala je sve do sloma Mletačke

⁵³⁵ Vidi npr. za 13. i 14. st. i za Brač, Hvar, Pag, Trogir, kod: Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, I, Zagreb 1868, 115, 116, 273, 337, 340; II, Zagreb 1870, 234, 236.

države 1797. god.⁵³⁶ Područje šibenske komune, izvan grada Šibenika i njegove najneposrednije okolice, naziva se u izvorima »districtus« ili »territorium«, a po tome i njegovi stanovnici: »districtuales« ili »territoriales«. U takve spadaju i Zlarinjani, u odnosu na cjelinu komune kojoj pripadaju, njezine norme i organe u gradu Šibeniku.

Koliko se može razabrati iz sačuvanih povijesnih izvora glavni su funkcioneri te zajednice (universitas) njezini suci (iudices). Uz njih izvori bilježe još i glasnika, nazivanog »čauš«. Suci su glavni funkcioneri preko kojih je zajednica u doticaju s višim vlastima; oni zastupaju zajednicu u svim poslovima i pred svim vanjskim faktorima. I obratno: sve što više vlasti, a to su u razdoblju od 15. do 18. st. vlasti šibenske komune i pokrajinske vlasti mletačke države u Zadru, u bilo kojim upravnim ili sudskim poslovima žele priopćiti stanovnicima Zlarina, ili provesti bilo kakav upravni ili sudski postupak na otoku, obavljaju to uvijek preko zlarinskih sudaca. Glasnik pomaže sucima u fizičkim i tehničkim poslovima.

Skup stanovnika otoka na kojemu se raspravlja o nekom pitanju zajednice naziva se i na Zlarinu »posoba«. I opet jedna dobro poznata stara hrvatska institucija, osobito raširena u primjeni na područjima sjeverne, a dijelom i srednje Dalmacije.⁵³⁷ Na posobi se želi postići konsenzus svih ili većine stanovnika na određenom stavu o rješenju datog pitanja. Zaključcima posobe zajednica naglašava i važnost određenog pitanja, i želju da se ono riješi, i daje svoj prijedlog rješenja. Posoba se sazivala i na inicijativu viših vlasti ili stranke koja je željela da nešto uglavi s cjelinom zajednice otoka Zlarina. Iz naših ranijih izlaganja vidjeli smo takav primjer u 17. st., kada je Šibenski kaptol pregovarao sa zajednicom o reguliranju agrarnih odnosa na tzv. »novim dobrima«. I tada se u konsenzusu posobe, i baš insistirajući na njemu, vidjelo garanciju vrijednosti i trajnosti utvrđenih uglavaka, i de iure i de facto.

Sve su vlasti uvijek bile podozrive i nastojale ograničiti rad udruženja ljudi koja nisu nastala inicijativom vlasti i nisu bila pod njihovom efikasnom kontrolom. Tako je bilo s udruženjima i u kasnom srednjem vijeku. Udruženja nepoćudna vlastima zabranjivana su, a onima koja su tolerirana, zbog tradicije i utjecaja u narodu, propisivane su statutarne norme po želji vlastodržaca, te njihov rad, a posebno njihovi skupovi stavljeni pod što potpuniju kontrolu. Inicijativa udruženja je prigušivana, a njihovi skupovi se nastoje pretvarati u prigode da se narodu objavljuju naredbe vlasti i da ga upozoravaju na izvršavanje naloga te vlasti radi ostvarivanja što potpunije podložničke poslu-

⁵³⁶ S obzirom na suštinu njene funkcije i praksu njezina djelovanja Zajednica (Universitas) je faktički jedan od oblika seoske općine. Nikako ne stoji tvrdnja A. Marinovića, *Lopudska universitas*. »Anali Hist. instituta JAZU u Dubrovniku«, 3, Dubrovnik 1954, 190, da bi universitas bila »sasvim nešto drugo« od općine.

Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, III. s.v. »universitas« točno ocjenjuje kad kaže za universitas: »idem quod communes«.

Analogne primjere ovakvih »universitas« na susjednom šibenskom kopnu, Mandalina i Zblaće, vidi: Rkp. pod sign. IV c 9 [Sibenicensia miscellanea] u Arhivu JAZU u Zagrebu, 39, datirano: II. I. 1518.

⁵³⁷ Đ. Ljubić, *Lige i posobe u starom hrvatskom pravu i njihov odnos prema Poljičkom statutu*. »Rad« JAZU, 240, Zagreb 1931.

L. Jelić, *Povjesno-topografske crtece o biogradskom primorju*. »Vjesnik hrvatskog arheološkog društva«, N. S. III, 1898, Zagreb 1898/99.

šnosti. To je sumarna slika općeg razvitka, kako ga izvori potvrđuju od posljednjih stoljeća srednjega vijeka nadalje.⁵³⁸ Tako je bilo i u dalmatinskim općinama. Poznate su npr. i mjere što ih je šibenska komuna poduzimala u odnosu na bratovštine grada Šibenika. Glavna je oštrica vlasti uperena protiv »samovoljnog« sazivanja sastanaka bratovština, pogotovu protiv skupnih sastanaka članova svih triju glavnih bratovština, kao i protiv pretresanja na tim sastancima pitanja koja da nisu nadležnost pučana i njihovih udruženja.⁵³⁹

Analogno su mletačke vlasti postupale i prema udruženjima izvan grada, na području distrikta kad su bile u pitanju seoske zajednice i njihove posobe. Za zadarsko područje sačuvani su dokumenti o tome npr. i za razdoblje potkraj 17. st. Bitne odredbe mletačkih vlasti o posobama bile su slijedeće: Posoba se po pravilu saziva dva puta godišnje (o Duhovima i o Miholju); uz to se može sazvati ako knez (mletački patricij, šef izvršne vlasti u nadležnoj komuni) nađe to shodnim; knez određuje mjesto i vrijeme sastanka, a prije održavanja suci, kao funkcioneri, dužni su da posjete kneza i prime potrebite upute i naloge u vezi s radom skupa; od stanovnika skupu prisustvuje po »jedan na kuću« (»uno per casa«); skupu moraju prisustvovati i dva gradska plemića, iz sjedišta komune, čija je dužnost paziti, da se ne raspravlja o pitanjima za koja zajednica odnosno posoba nije nadležna, kao i da »razboritošću obuzdavaju slobodu teritorijalaca«, tj. stanovnika zajednice!⁵⁴⁰

Ranije je u literaturi točno utvrđeno da je »ustrojstvo na posobe« već u 15. st. »u krijeposti i van zadarskih Kotara«,⁵⁴¹ pa iako nemamo za šibenski kraj i posebno za Zlarin sačuvane analogne odredbe mletačkih vlasti, nema razloga dvojbi da su i na ovim područjima te odredbe bile jednake onima na zadarskom i ninskom distriktu. Razloga za uvođenje neke razlike u tome mletačke vlasti nisu imale.

Često se i sam skup nazivao terminom »posoba«, ali se vrlo često označava kao »zbor posobe« ili »opći zbor« (»sborro delle possobe«, »sbor universale«).⁵⁴²

Za čuvanje reda i mira postojali su posebni organi. To je »ronda« na čelu s harambašom. Sva je prilika da su uvedeni također već u 15. st. kao jedan od oblika tzv. »službi« — »facjuna«, kako smo to već ranije prikazali. Nemirna razdoblja 16. i 17. st. s turskom opasnošću, te s tolikim obračunima turskih i uskočkih snaga na prostorima šibenskog arhipelaga, povećala su brigu oko organizacije tih »rondi« i »rondara«, a i u 18. st. je mletačka vlast u Dalmaciji općenito poduzimala mjere za njihovo dalje organiziranje i djelovanje. I na Zlarinu je, kako smo vidjeli, na čelu ronde harambaša. Na njega se više vlasti obraćaju i preko njega provode svoje mjere održavanja reda i poretka. Harambaša je po tome drugi najvažniji organ na otoku poslije sudaca.

⁵³⁸ Vidi uvodna razmatranja kod: Đ. Ljubić, n.d.

⁵³⁹ G. Novak, Šibenik u razdoblju mletačke vladavine 1412—1797. g o d. Šibenik, spomen zbornik o 900. obljetnici. Šibenik 1976, 186—187.

⁵⁴⁰ Naučna biblioteka Zadar. Ms. 81. »Sbori e lighe nei territori dalmati con ducali e terminazioni del 1678—1695 e riferimento a tempi anteriori«.

⁵⁴¹ L. Jelić, n.d., 123.

⁵⁴² Isto, 125.

Na Mljetu i Lastovu se također naziva: »opći zbor« (»lo zbor generale«).

Dobro je poznat i u našoj povijesti institut solidarne odgovornosti pripadnika općine za određene postupke i djela, kao i činjenica da je u mnogim komunama od običajnopravne to postala i pisana statutarna norma. Ta je solidarna odgovornost dakako vrijedila i u seoskim zajednicama (*universitates villarum*). Ogleda se to i u šibenskoj statutarnoj kodifikaciji za seoske zajednice šibenskog distrikta, u normi njezinih reformacija od 20. VI. 1434, gdje se ovako opisuje:

Nijedan distriktualac Šibenika neka se ne usudi da prima u svoj dom, bez znanja seoskih sudaca, bilo koju osobu, pod prijetnjom globe od dvije libre za svaki put kada to ipak učini bez navedenog odobrenja; bude li se radilo o osobi koja nije kažnjena izgonom, niti kažnjena zbog neke krađe, navedena se globa udara zajednici sela (»universitati villae«); ako se pak radi o osobi koja jest kažnjena izgonom, ili zbog neke krađe, tada će onaj tko je tu osobu primio u svoj dom platiti kaznu od 10 libara, od čega će polovica pripasti šibenskoj komuni, a druga polovica »pravom prijavitelju« prekršaja. Nadalje, ako se pronade da je takav izagnanik, ili kažnjenik, bio primljen od nekog šibenskog distriktualca, a sa znanjem je zajednice sela i seoskih sudaca proboravio u selu više od jedne noći, tada će zajednica sela platiti kaznu od 25 libara, od čega će polovica pripasti šibenskoj komuni, a druga polovica »pravom prijavitelju«; ime će se takvog prijavitelja zadržati u tajnosti.⁵⁴³

Uz nabrojene svjetovne organe i na Zlarinu se javlja pitanje: kakva je uloga mjesne vjerske bratovštine u javnom životu, s gledišta upravljanja otokom i održavanja datog reda i poretka?

Kako su nam sačuvani »zakoni i kapituli« od »brašćine« (bratovštine) »Svete Marie na Zlarinu« — pisani hrvatskim jezikom, čakavštinom — utvrđeni 1456. god.,⁵⁴⁴ to možemo rekonstruirati tadašnje zadatke i organizaciju te glavne zlarinske bratovštine:

⁵⁴³ Volumen statutorum . . . Ref. cap. CCXXXIII.

Uvodno se u ovom cap. 233, kao povod donošenja norme, kaže: Izgnani »zbog krađe i drugih zločina« iz grada Šibenika i njegova distrikta navraćaju povremeno, znanjem nekih distriktualaca, na području šibenskog distrikta, pa ponovno vrše zlodjela i »najveće zločine«, a posebno velike krađe.

⁵⁴⁴ Jedini dosad poznati primjerak čuva se u Arhivu JAZU, pod sign. I b 102. To je prijepis iz 18. st. Predložak iz kojega je prepisan bio je na više mjesta nečitak, pa je tu tekst manjkav. Po tom prijepisu objavio je ovaj tekst I. Strohal, Hrvatskim jezikom pisana pravila nekih bratstava u Dalmaciji. »Mjesečnik«, I, 2, Zagreb 1914, 103—107. Tu je objavljen samo tekst »kapitula«, a nije objavljena: potvrda kapitula sa strane biskupa I. L. Stafilea od 12. I. 1535. (str. 27—29), potvrda sa strane šibenskog kneza i kapetana A. Bragadina od 29. III. 1751. (str. 30—31), te klauzula, na kraju rukopisa, o proglašenju kneževa dekreta na Zlarinu 1. IV. 1751. Isto tako nisu objavljena dva zapisa s prve strane, prvi od 28. XII. 1709, a drugi od 23. I. 1752. Oba govore o istjerivanju nekih članova brašćine. U ovom drugom iz 1752. god. isključeni su Tomo, Sime i Ive Kordić pok. Nikole, i to po nalogu šibenskog kneza i kapetana A. Bragadina!

Iz teksta potvrde (»dekreta«) kneza Bragadina vidi se da mu je tekst »zakona i kapitula« brašćine bio preveden na talijanski jezik, kako bi on razumio sadržaj, ali nam nije poznata sudbina tog prijevoda. Koliko je dosada poznato izgubljen je izvornik po kojemu je nastao spomenuti prijepis, a taj je izvornik vjerojatno bio pisan glagoljicom. Strohalova objava prijepisa je dobra, uz neke manje omaške u čitanju.

Lingvističku ocjenu ovog vrlo vrijednog hrvatskog kulturnog spomenika dao je: E. Hercigonja, Povijest hrvatske književnosti, knj. 2, Zagreb 1975, 400—403. Značenje ove zlarinske brašćine u društvenom životu, za kulturni život zlarinskog puka još čeka svoju znanstvenu obradu.